

BAYBURT
ARAŞTIRMALARI
Tarih-Kültür-Dil-Edebiyat

Editörler

Dr. Turgay KABAK

Dr. Ferdi GÜZEL

© Copyright 2020

Bu kitabın, basım, yayın ve satış hakları Akademisyen Kitabevi A.Ş.'ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kağıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

ISBN

978-625-7707-95-4

Kitap Adı

Bayburt Araştırmaları
Tarih-Kültür-Dil-Edebiyat

Editörler

Dr. Turgay KABAK
Dr. Ferdi GÜZEL

Yayın Koordinatörü

Yasin Dilmen

Sayfa ve Kapak Tasarımı
Akademisyen Dizgi Ünitesi

Yayıncı Sertifika No

47518

Baskı ve Cilt

Vadi Matbaacılık

Bisac Code

SOC000000

GENEL DAĞITIM

Akademisyen Kitabevi A.Ş.

Halk Sokak 5 / A

Yenişehir / Ankara

Tel: 0312 431 16 33

siparis@akademisyen.com

www.akademisyen.com

7. BÖLÜM

BAYBURT'TA HAYIRSEVERLİK (18. YÜZYILDA HAYIRSEVERLİĞİN CAMİLERE YANSIMASI)

Gazi ÖZDEMİR¹

Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. (Kur'an, Tevbe, 9/18)

GİRİŞ

Hayırseverlik faaliyetleri, birçok paradigması olan karmaşık olaylardır. Bu faaliyetlerin tam olarak anlaşılabilmesi disiplinler arası yaklaşımla mümkün olabilir. Bu faaliyetlerin önemli mekanizmaları birbiriyle ilişkilidir. Faaliyetlerin etki alanı içinde bireysel / toplu, somut / soyut, resmi / gayri resmi bileşenler vardır. Bu bileşenler; bireylerin ve toplumun değer yargıları, dini inançları, sosyal ve hukuki kurallarıyla somutlaşır.

Hayırseverlik eylemi maddi durumu iyi olanların maddi durumu iyi olmayan insanlarla maddi imkânını paylaşması ile gerçekleşir. Bu paylaşımın hayırsever çevresine, içinde yaşadığı topluma katkı sağlar; birey ya da toplumun refahı iyileştirir, paylaşmanın verdiği dayanışma ile dostluk ilişkileri kurulur ve sürdürülür. Ayrıca hayırseverliğin kattığı değer ile dezavantajlı birey ya da gruplar arasında sağlık, çevre, refah düzeyi ve temel eğitim gibi alanlarda dezavantajlı grupların diğerleriyle aynı şartlara sahip olmasının yolunu açar.

Türk toplumunda yardımlaşma ve dayanışma İslam öncesi dönemlere kadar gitmektedir. Bu dönemde Tanrı adına yoksullara yardım etme, çıplakları giydirme, açları doyurma ülke yöneticisinin temel sorumlulukları

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, orcid.org/0000-0003-2306-5280, gozdemir45@gmail.com

arasındaydı². Bu sorumluluk İslamiyet'in kabulüyle birlikte İslam dini potasında eridi. Bu anlamda iyilik yapma, sadaka ve zekât verme sorumluluklarıyla bireye, topluma ve devlet yöneticilerine sorumluluklar yüklen-di³. Selçuklu, Karahanlı, Gazneli, Anadolu Selçuklu, Anadolu beylikleri ve Osmanlı medeniyetinde hayırseverlikler kendini gösterdi⁴. Osmanlı, İslam medeniyetinin resmiyet kazanıp somut bir varlık haline dönüştüğü vakıf sistemini daha da geliştirerek ülkesinde uygulamaya koydu. Böylece Osmanlı, hayırseverliği bireysel, toplumsal ve kamusal hizmetlerle en uç noktalara kadar ulaştırılmasına imkân sundu. Ayrıca kendinden önceki medeniyetlerde yaşamış olan hayırseverlerin insanlığa kazandırdığı kültür miraslarını ya olduğu gibi ya da yenileyerek gerektiğinde de zenginleştiren- reğ yaşaması için gerekli tedbirleri aldı⁵.

Osmanlı toplumunun hayırseverliğini gösteren yerleşim yerlerinden biri de Karadeniz'in güneyinde, Çoruh Nehri'nin eteklerinde bulunan Bayburt kazasıdır. Bayburt, Selçuklular'ın Bizans'ı Malazgirt Savaşında yenmesiyle Türk yurdu oldu. Bayburt'un Osmanlı topraklarına dâhil edilmesine kadar geçen geçen zaman diliminde Bayburt'a Saltuklular⁶, Daniřmentliler⁷, Türkiye Selçukluları⁸, İlhanlılar⁹, Celâyirliiler, Eratnaoęulları¹⁰, Dulkadiroğulları, Karakoyunlular, Akkoyunlular¹¹ ve Safeviler hâkim oldu¹². Bayburt, Osmanlı'nın 1514'te

² Muharrem Ergin (ev.), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2009, s. 7.

³ *Kıur'an*, Bakara 2/3, 215, 261; Tevbe 60.

⁴ Sönmez Kutlu, *Türkler ve İslâm Tasavvuru*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011, s. 227-30.

⁵ Hilmi Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 9, (1971), s. 16-23.

⁶ Abdurrahim Şeref Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri I*, İstanbul: Bozkurt Yayınevi, 1936, s. 36; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (ev. Erol Üyepazarcı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2008, s. 48-49.

⁷ İsmet Miroğlu, "Bayburt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1992, Cilt 5, s. 226; Cahen, 2008, s. 81, 121, 315; Vernon John Parry, "The Encyclopaedia of Islam", *Bayburt*, Leiden: EJ Brill, 1986, Cilt 1, s. 1128.

⁸ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2013, s. 107.

⁹ Markopolo, *Markopolo Seyehatnamesi*, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y., Cilt 1, s. 42; Yunus Özger, "Yerli ve Yabancı Seyyahların Bayburt İzlenimleri", *ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt II, Sayı 4, (2017), s. 41-57; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 42; Miroğlu, "Bayburt", s. 226.

¹⁰ Osman Turan, "Bayburt", *İslâm Ansiklopedisi*, t.y., İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1979, Cilt 2., s. 366; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Eratna", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB Basımevi, 1977, Cilt 4, s. 309; Kemal Göde, "Eratnalılar Hakimiyetinde Bayburt", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (Bayburt, 23-25 Mayıs 1988)*, Ankara: Bayburt'a Hizmet Vakfı Yayınları, 1994, s. 347-352.

¹¹ Remzi Kılıç, "Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 14, (2003), s. 103-13; Ahmet Toksoy, "Akkoyunlular ve Erzincan (Uzun Hasan Devrine Kadar)", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı 35, (2014), s. 257, 260.

¹² Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: T.D.V. Yayınevi, 1989, Cilt 2, s. 270-71; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karako-*

Safeviler ile yaptığı Çaldıran savařı¹³ dönüşünde Yavuz Sultan Selim'in emri üzerine Trabzon Sancakbeyi Bıyıklı Mehmed Bey ile Yanya Sancakbeyi Mustafa Bey tarafından Bayburt Kalesi şah İsmail'in emirlerinden Kara Maksudî Sultanî'den alındı¹⁴.

Amaç ve Kapsam

Bayburt tarihi üzerine alanyazında yer alan çalışmalar arasında İsmet Miroğlu'nun *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*¹⁵, Ümit Kılıç'ın *Tapu-Tahrir Defterlerine Göre Erzurum Vakıfları*¹⁶, Mehmet İnbaşı'nın *Bayburt Sancağı, (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)*¹⁷ ve Yunus Özger'in *XIX. Yüzyılda Bayburt: (Sosyo-Ekonomik İdari ve Demografik Yapı)*¹⁸ yer almaktadır. Bu araştırmalar Bayburt ve çevresinin 16., 17. ve 19. yüzyıllarını aydınlatan kıymetli bilimsel çalışmalardır. Kronolojik olarak da görüldüğü üzere Bayburt'un 18. yüzyılı araştırılması gereken yüzyıl olarak beklemektedir.

18. yüzyıldaki Bayburt'taki hayırseverliklerin tamamının belirlenmesi araştırmanın kapsamını çok geniş olmasına sebep olacaktı. Bu sebeple araştırmada konu ve zaman sınırlamasına gidilerek araştırmanın konusu *18. yüzyılda Bayburt'ta hayırseverlik kültürünün camilere yansması* olarak belirlendi. Konunun aydınlığa kavuşabilmesi için řu sorulara cevap arandı: *Osmanlı döneminde Bayburt halkının hayırseverliğinin kökenleri nelerdi? Bayburt halkı camiler için yapılacak olan hayırseverliği ve hayırsever*

yunlu Devletleri, Ankara: T.T.K. Basımevi, 1969, s. 190-188; Gazi Özdemir, "Bayburt Ulu Camii (Cami-i Kebir)'nin 18. Yüzyılda İnsan Kaynakları Yönetimi", *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırma Makaleleri-I*, Ankara: Gece Kitaphęi Yayınları, 2019, s. 39-42.

¹³ Osman (Bayburtlu), *Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihan*, (thk. Nihal Atsız), İstanbul: Küçükaydın Matbaası, 1961; İsmet Miroğlu, "Akkoyunlu Beylerinden Ferruşşad Bey'in Vakfiyesi", *Belgeler*, Cilt XV, Sayı 19, (1993), s. 187; şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İnan Seferi", *Tarih Dergisi/Turkish Journal of History*, Cilt 17, Sayı 22, (1967), s. 58-59.

¹⁴ Hoca Sadettin, *Tacü'l-Tevarih*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1862, Cilt 1, s. 257; Osman (Bayburtlu), *Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihan*, s. 20; İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul: Üçler Matbaası, 1975, s. 15; İbrahim Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1866, Cilt 1, s. 275.

¹⁵ Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*.

¹⁶ Ümit Kılıç, *Tapu-Tahrir Defterlerine Göre Erzurum Vakıfları*, Erzurum: Mim Yayınları, 2019; XVI. Yüzyılda Erzurum Eyaletinde Vakıflar, (Doktora Tezi Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

¹⁷ Mehmet İnbaşı, "Bayburt Sancağı (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/Journal Of Graduate School Of Social Sciences*, Cilt 10, Sayı 2, (2007), s. 88-117.

¹⁸ Yunus Özger, *XIX. Yüzyılda Bayburt: (Sosyo-Ekonomik İdari ve Demografik Yapı)*, İstanbul: İQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.

bağışları nasıl gördü veya nasıl tanımladı? 18. yüzyıldaki hizmet veren camilerin tamamı bu yüzyılda ve Osmanlı toplumu tarafından mı yaptırıldı? Bayburt'ta kurulan camilerde bireysel, toplumsal katkılar ile devlet adamlarının katkısı ne düzeydeydi? Yerel, kültürel veya dini farklılıklar Bayburt'taki hayırsever faaliyetleri sınırlayıcılığı var mıydı? Bayburt'taki Osmanlı dönemindeki hayırseverlik ürünü olan camilerin dağılımı nasıldı?

Araştırma kapsamının belirlemede bazı problemler yaşandı. Bu problemin kaynağını Osmanlı döneminde Bayburt'ta uygulanan idari statüdeki değişiklikler oluşturdu¹⁹. Bu kısıtlılığı aşmak için Osmanlı dönemi 18. yüzyıl vakıf kayıtları ve burada yer alan Bayburt kazasındaki yerleşim yerleri referans olarak belirlendi. Bu kapsamda Bayburt'ta yirmi dokuz cami tespit edildi. Araştırmada örneklem seçimine gidilmeden yirmi dokuz caminin tamamı hayırseverlik yönüyle incelenmek üzere araştırmaya dâhil edildi.

Yöntem ve Teknik

Araştırmada nitel araştırma yöntemi çerçevesinde alanyazı ve tarihi doküman inceleme tekniği kullanıldı. Bu tekniklerle verilerin önemli bir kısmı Osmanlı Arşivi ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi dokümanlarından elde edildi. Ayrıca konu ile ilgili güncel araştırmaları değerlendirmek için alanyazın taraması da gerçekleştirildi.

Araştırma sırasında arşivden ve alanyazından elde edilen veriler kodlandı ve kategorize edildi. Araştırma, hayırseverlik ruhunun kökleri ve hayırseverliğin camilere yansımaları, merkezdeki camiler, köylerdeki camiler ve sonuç olarak tasarlandı. Kaza merkezindeki ve köylerdeki camiler, araştırmacılar veya okuyucular tarafından kolay bulunabilmesi için alfabetik sıraya göre dizilimi gerçekleştirildi.

Hayırseverlik Ruhunun Kökleri ve Hayırseverliğin Camilere Yansımaları

Yaşamın öznesi olan insan, kendine özgü algısı ve yaşantısıyla varlık âlemine anlam katar. Bunu fert ya da toplumun bir bireyi olarak gerçekleştirir. Aristoteles²⁰, Platon²¹ ve Farabi²² gibi düşünürler insanın sosyal bir varlık

¹⁹ İnbaşı, "Bayburt Sancağı (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)", s. 92-93.

²⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, Ankara: Ayrıç Yayınları, 1997, s. 10.

²¹ Platon, *Devlet*, (çev. Sabahattin Eyüboğlü, M. Ali Cimcoz), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 54-55.

²² Farabi, *el-Medinetül Fâzıla*, (çev. Nafiz Danışman), Ankara: MEB Yayınları, 2001, s. 79.

olduğundan hareket ederek ferdin toplum içinde mükemmelliğe ulaşabileceğini ileri sürerler.

İnsan, tek başına her şeye yetemez ve başkalarına gereksinim duyar, bu durum da insanlar arasında dayanışmayı, iş bölümünü ve uzmanlaşmayı beraberinde getirir. Ayrıca toplumlar ve yerleşim yerleri de birçok yönden eşit imkânlarla sahip değildir. Eşit imkânlarla sahip olmayan birey, toplum veya yerleşim yerleri arasında paylaşım, vermeyi daha anlamlı kılmaktadır. Böylece vardan yoka doğru olan mal, hizmet ve diğer alanlardaki paylaşım, insanların veya toplumların ihtiyaçlarını gidermekle daha mutlu, daha medeni ve daha yaşanabilir faziletli şehirlerin doğmasına imkân verir²³.

İnsanın insanî özellikleri kazanması, kendini gerçekleştirme, iyiye ve güzele yönelmesi, pozitif duygu ve düşüncelere sahip olması, şahsına ve içinde yaşadığı topluma anlam katmasıyla mümkün olur²⁴. Bu yönelim; olumlu ve erdemli yaşam tecrübeleriyle beslendiği ölçüde gelişir²⁵. Aksi takdirde insan, Kur'an'da eleştirilen cahil, zalim ve nankör²⁶, hırslı ve cimri²⁷ özellikleriyle ön plana çıkar. İslâm medeniyeti insana, içinde yaşadığı topluma karşılıksız verme eylemini teşvik eder. Bu teşvik, Hıristiyan inanca sahip Batı medeniyetinde de insanseverlik / yardımseverlik (filopantarizm) ve hayırseverlik (charity) olarak varlık gösterir²⁸.

Osmanlı toplumu, geleneksel kültürü ve İslam dini ekseninde hayırseverlik algısını geliştirdi. Bu öğreti çerçevesinde uygulamalar hayata geçirdi²⁹. Hayırseverlik olarak ortaya koyduğu değerler ve eserler arasında ibadethanelerin inşası ve yaşatılması yer alıyordu. Kur'an'da yer alan *Allah'ın meşitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur*³⁰ ayeti ve Hz. Peygamberin *her kim Allah rızası için bir meşit bina ederse, Allah da ona Cennette onun*

²³ Kur'an, Rûm, 30/30.

²⁴ Farabi, *el-Medinetül Fâzıla*; Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrât Sistemi", *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, Cilt 5, s. 23.

²⁵ *Nikomakhos'a Etik*, s. 29-31.

²⁶ *Kur'an*, İbrahim, 14/34; Ahzâb, 33/72; İsrâ, 17/67; Şûrâ, 42/48.

²⁷ *Kur'an*, Bakara, 2/96; Haşr, 59/9; Teğâbün, 64/16.

²⁸ Amy Singer, *Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik & İyilik Yap Denize Atı*, (çev. Ali Özdamar), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012, s. 19.

²⁹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, (ed. Donald Quataert, Halil İnalçık, çev. Halil Berktaş), İstanbul: Eren Yayıncılık, 1997, Cilt 1, s. 84.

³⁰ *Kur'an*, Tevbe, 2/96.

gibi bir köşk bina eder hadisi³¹ Müslümanları ibadethane yapımı noktasında harekete geçirdi. Bu ayet ve hadisin muhatabı olmak ve kendilerine vaat edilen müjdelere nail olmak isteyen Müslümanlar, camiler ve mescitler inşa ettiler³². Bunların kamusal hizmet verebilmeleri ve yaşayabilmeleri için vakıflar kurdu³³. Böylece hayırseverler, ibadethanelerin yapımıyla *sadaka-ı cariye* özelliğine sahip eserler yaptırarak amel defterlerinin açık kalacağını ve sevap kazanacaklarını umuyorlardı. Bu tür adımlar özellikle de dindarlığın arttığı ileriki yaşlarda daha çok görölmekteydi³⁴.

Hayırseverliğin etkisiyle inşa edilen cami ya da mescitler bazen tek cami formunda yapıldığı gibi bazen de sıbyan mektebi, imarethane, zaviye, dükkân ve benzeri yapılarla birlikte geniş yapılı külliye formunda da yapılabiliyorlardı³⁵. Hayırseverler bu kurumlarla Allah'ın kendilerine bahsettiği imkânlarla teşekkür etmiş³⁶ olmakla birlikte ve güzel bir iş yapmanın iç huzurunu yaşıyorlardı³⁷.

³¹ Mehmet Emin Özşafar, vd. (ed.), *Hadislerle İslâm*, 5. bs., İzmir: T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019, Cilt 2, s. 289.

³² Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, "Cami", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1993, Cilt 7, s. 45-56.

³³ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 14, (1982), s. 1-2.

³⁴ Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri I*, s. 254-59; İsmet Parmaksızoğlu, "İbrahim Paşa, Kara", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Mili Eğitim Basımevi, 1966, Cilt 5-2, s. 906-8; Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, s. 63-64; Miroğlu, "Akkoyunlu Beylerinden Ferruşad Bey'in Vakfiyesi", s. 183-204; Abdülkadir Özcan, "İbrahim Paşa, Kara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2000, Cilt 21, s. 329-30; Mehmet Akgöl, "Yaşlılık ve Dindarlık Dindarlık, Hayattan Zevk Alma ve Mutluluk İlişkisi-Konya Huzurevi Örneği", *Dini Araştırmalar*, Cilt 7, Sayı 19, (2004), s. 22; Yunus Özger, "Akkoyunlu Kutlu Bey Vakfının XIX. Yüzyıldaki Durumu", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 14, Sayı 33, (2007), s. 228-29.

³⁵ Fuad Köprölü, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 1, (1938), s. 2; Bahaeddin Yediyıldız, "Müessese - Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 15, (1982), s. 27.

³⁶ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt 1, s. 84; Ahmet Köç, "Sultan, Waqf and Charity", *Arşiv Dünyası*, Sayı 14-15, (2013), s. 57.

³⁷ *Kur'an*, Kassas, 28/67.

MERKEZDEKİ CAMİLER

Bayburt'un Osmanlı'ya katıldığı süreçte Bayburt merkezinde üç cami olup bunlar: Cami-i Kebir /Ulu Camii, Şeyh Veyis/Veysel Camii³⁸ ve Ebu'l Feth/ Sultan Süleyman Camii³⁹ idi. 18. yüzyılda bu camilere mescitten camiye dönüştürme ve yen inşa ile sekiz camii daha eklendi. Bu camiler ise Ferecullah Camii, Kadızâde/ Mehmed Çelebi Mescidi/Camii, Kadı Mahmud Mescidi/Camii, Ketenci Şingah Camii/ Şengül Bey Camii, Şehit Osman Camii, Taş Mescit/Camii, Tuzcuzâde Mescidi/Camii, Zahit Efendi Camii idi.

Cami-i Kebir /Ulu Camii

Camii Kebir, Osmanlı dönemi öncesi hayırseverlerinin topluma kazandırdığı kültür mirasıdır. Caminin inşa süreci ve banisi tam olarak bilinmemektedir⁴⁰. Ancak sanat tarihçilerinden Ünal, caminin mimari özelliklerinden hareketle 13. yüzyıl Selçuklu Camii olduğunu ileri sürer. Ayrıca Caminin Muğiseddin Tuğrulşah'ın Bayburt Kalesi'ni tamiri sırasında inşa ettirdiğini de belirtir⁴¹. Caminin zengin vakıf gelirlerinin olması, 1 değirmen, 15 dükkân, 11 zemîn ve 2 bahçenin kira gelirleri⁴², camiye Selçuklu devlet adamı tarafından yaptırıldığı düşüncesini desteklemektedir.

Cami-i Kebir'in vakıflarında Osmanlı döneminde iyileştirmeler yapıldığı ve 1530 yılında Tavukvank köyü ¼ hisse aşarı, Hart köyü ¼ hisse aşarı, Cumavank köyü ½ hisse aşarı, Galir köyü ¼ hisse aşarı, Berne köyü ½ hisse aşarı, Karavir karyesinin bir çiftlik aşarı, Halfa Şehid mezzasının aşarı, Aslıköy mezzasının bir çiftliği, Danişmend kendi mezzasının bir çiftlik aşarını da gelirler arasına eklendiği görülmektedir⁴³.

18. yüzyıla kadar Cami'de iki onarım yapıldı. Bunlardan ilki İlhanlı yerel yöneticilerinden olan hayırsever devlet adamı Hoca Yakut tarafından

³⁸ Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, s. 125-26; Kılıç, *XVI. Yüzyılda Erzurum Eyaletinde Vakıflar*, s. 45-46.

³⁹ Gazi Özdemir, "Bayburt Kalesi ve XVIII. Yüzyıldaki İnsan Kaynakları Yönetimi", *İşgalden Kuruluşunun 100. Yılında Bayburt*, Erzurum: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 40, 50.

⁴⁰ Aydın Taşçı, *Bayburt'ta Türk-İslam Devri Dini Mimari*, (Yüksek Lisans Tezi Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, s. 8.

⁴¹ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 41; Rahmi Hüseyin Ünal, "Bayburt Ulu Cami'nin Tanıtımı ve Mimari Özellikleri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu*, (Bayburt, 23-25 Mayıs 1988, Bildiriler), Ankara, 1994, s. 407.

⁴² *BOA, T.T.d.*, No: 60, s. 193.

⁴³ Özdemir, "Bayburt Ulu Camii (Cami-i Kebir)'nin 18. Yüzyılda İnsan Kaynakları Yönetimi", s. 681-83.

yaptırıldı. Diğeri ise Osmanlı hükümdarı olan Kanuni Sultan Süleyman tarafından gerçekleştirildi⁴⁴.

Cami, zengin kaynakları ve kuruluş itibariyle oluşturulan zengin kadrosuyla Osmanlı öncesinde olduğu gibi hizmet vermeye devam etti. Caminin belirlenen hizmet standartlarıyla 18. yüzyılda da hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Caminin vakıf işlerini yürütmek, gelirlerini ve hizmetin devamlılığını sağlamak üzere müteveli, nazır, mutasarrıf, cabi; ibadetlerin gerçekleştirilmesi için imam ve hatip ile müezzin bulunduğu tespit edilmektedir⁴⁵. Ayrıca hayırseverlerin arkasından hayır duada bulunmak, Kur'an'dan belirli surelerin ve ilaveten tamamının okunması için sermahfil, aşırhan, fetihhan, devirhan, cüzhan, muarrif ve duagû kadrolarının da bulunduğu anlaşılmaktadır⁴⁶. Ayrıca camiye yaptıran hayır sahibinin caminin yanına bir de türbe yaptırdığı belgelerde geçmektedir. Böylece hayırseverin, camiye gelip gidenler ile türbenin önünden geçenlerin kendisi için dua etmelerini arzu ettiği söylenebilir⁴⁷.

Ebu'l Feth/Sultan Süleyman Camii

Ebu'l Feth Camii, Muğiseddin Tuğrulşah tarafından 13. yüzyılda Bayburt Kalesi'nin onarımı sırasında inşa ettirilmiş olmalıdır. Bu caminin Ebu'l-Fetih Camii olarak anılması ve 1216 yılında Muğiseddin'in bastırđı gümüş sikkenin üzerinde "Ebu'l-Fetih"⁴⁸ unvanının bulunması buna işaret etmektedir.

Muğiseddin Tuğrulşah'ın yaptırdığı Camii, ilk haliyle yaklaşık dört asır hizmet verdi. Ancak bu süreçte yapı ömrünü tamamlayan caminin Kanuni Sultan Süleyman tarafından yeniden yaptırıldığı tespit edilmektedir⁴⁹. Bundan sonra camiye Sultan Süleyman Camii ve Kale Camii denilmesi de bunu göstermektedir⁵⁰.

Evliya Çelebi, 17. yüzyılda Caminin kalabalık bir cemaatinin olduğunu kaydetmektedir. Bu bilgi caminin o günün şartlarında önemli fonksiyonu

⁴⁴ Özger, *XIX. Yüzyılda Bayburt: (Sosyo-Ekonomik İdari ve Demografik Yapı)*, s. 301-4.

⁴⁵ *BOA, TT.d.*, No: 199, s. 62-63.

⁴⁶ *VGMA, HD*, No: 539, s. 169; 1077, s. 114; 1097, s. 86; 1098, s. 279.

⁴⁷ Özdemir, "Bayburt Ulu Camii (Cami-i Kebir)'nin 18. Yüzyılda İnsan Kaynakları Yönetimi", s. 679-702.

⁴⁸ İsmail Galip, *Takvim-i Meskukat-ı Selçukîyye*, Dersaadet [İstanbul]: Mihran Matbaası, 1309, s. 13-14.

⁴⁹ Özdemir, "Bayburt Kalesi ve XVIII. Yüzyıldaki İnsan Kaynakları Yönetimi", s. 40-50.

⁵⁰ *BOA, C.MF.*, 68/3369; *Ev.d.* No: 38983, s. 9.

yürüttüğünü⁵¹, Osmanlı padişahlarının ülke sathındaki ibadethanelere hayırsever olarak sahip çıktıklarını ve toplumun ihtiyaçlarına duyarsız kalmadıklarını ortaya koymaktadır.

Bayburt Kalesi'ndeki caminin bakım onarım giderleri ve hizmet faaliyetlerinin yürütülmesi için hayırseverler tarafından Konursu ve Aruzki köylerinin aşârı⁵² ile Sûk-ı Sultani'de Kapan Ahmet'in bir adet boyacı dükkanı ile on beş vukiye balmumu vakfettiği tespit edilmektedir⁵³.

Ferecullah Camii

Akkoyunlu ve Osmanlı devletlerinde sırasıyla hizmeti bulunan hayırsever Ferruşad Bey⁵⁴, 16. yüzyılda Yavuz Sultan Selim'in kendisine sağladığı imkânlardan yararlanarak Bayburt merkezinde 5 Müslüman hanenin yaşadığı ve mahalleye ismini verecek olan Ferruşad Bey Mescidi'ni yaptırdı⁵⁵. Ayrıca Mescidin yol üzerinde ve Kale'nin yanında olmasından dolayı da bir de buraya hamam yaptırdı⁵⁶. Böylece Bayburt halkının ve kervan yollarının ibadet edebilecekleri ve temizlik ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri mekânlar birlikte toplum yararına sunulmuş olmalıdır.

Ferruşad Bey, Ferecullah Mescidi ve hamamının yaşayabilmesi için vakıf gelirleri tahsis etti ve bu imkânlar doğrultusunda bu kurumlar hizmet verdi. Çok zengin olmayan Mescit gelirleri arasında Kokundos köyünün 1/2 hububat hissesi yer alıyordu. Vakıf gelirlerinden elde edilen kazançla da Mescidin personel, aydınlatma ve diğer giderleri karşılandı⁵⁷. 17. yüzyılda Ferruşad Bey Mahallesi isminde değişiklik olduğu ve Cemaat-i Mescid-i Ferecullah adıyla anıldığı görülmektedir⁵⁸. 18. yüzyılda Ferecullah Mescidi'nin camiye dönüştürüldüğü bir imam kadrosu ile bu yüzyılda hizmet vermeye devam ettiği görülmektedir⁵⁹.

⁵¹ Mehmet Zilli ibn Derviş Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1314, Cilt 2, s. 434-35.

⁵² Özger, *XIX. Yüzyılda Bayburt: (Sosyo-Ekonomik İdari ve Demografik Yapı)*, s. 241.

⁵³ *VGMA, HD*, No: 1097, s. 86-87.

⁵⁴ Gazi Özdemir, "Bayburt Şehri Kültürel Turizm Alanlarından Osmanlı Dönemi Ferruşad Bey Tesisi", *Dokap Bölgesi Uluslararası Turizm Sempozyumu*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 23.10.2017, s. 268-77.

⁵⁵ *BOA, TK.GM.d* No: 32, v. 8a.

⁵⁶ *BOA, TT.d.*, No: 387, s. 826; No: 966, s. 101; *VGMA, HD*, 1097, s. 89.

⁵⁷ *BOA, TT.d.*, No: 199, s. 64.

⁵⁸ *BOA, D.MKF* No: 27448, s. 5; MAD. 5152, s. 186.

⁵⁹ *VGMA, HD*, No: 537, s. 96; 1077, s. 118; 1079, s. 122, 1097, s. 85.

Kadıızâde/ Mehmed Çelebi Mescidi/Camii

Kadıızâde ya da Kadiođlu⁶⁰ Mahallesi sınırları içinde bulunan Kadıızâde Mescidi'nin Osmanlı öncesinde Kadıızâde isimli bir hayırsever tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bu mescitten 16. yüzyılda *Veled-i Kadı Mescidi* şeklinde bahsedilmesi buna işaret etmektedir⁶¹. İbadethanenin mescit vasfını 17. yüzyılın başına kadar devam ettirdiği bu yüzyılın başında da mahalle sakinlerinden Mehmed Efendi (Çelebi)'nin girişimleriyle camiye dönüřtürüldüğü⁶² söylenebilir. Bu tarihten sonra da Kadıızâde Mehmed Çelebi adıyla anılması⁶³, ayrıca Evliya Çelebi'nin 1647 yılında Bayburt'u ziyareti sırasında da hayli geniş ve şirin sanatlı Kadıızâde Mehmed Çelebi Camii'nden bahsetmesi⁶⁴ bu şekilde bir çıkarıma imkân vermektedir.

Kadıızâde, Mescid'in giderleri için Gavis köyünden 50 kile mütevazı bir vakıf geliri bağışlandığı ve bir imam kadrosunun oluşturulduğu tespit edilmektedir⁶⁵. Çelebi, camiden bahsettiği sırada vakfın gelir kalemlerinden de bahsetmektedir. Ona göre: hayırsever Mehmet Çelebi'nin mescidin yerine cami yaptırdıktan sonra camiye bitişik büyük bir han yaptırdığını ve bunu camiye vakfettiğini aktarır⁶⁶. Lakin vakıf kayıtları Evliya Çelebi'yi doğrulamamaktadır. Vakıf kayıtlarına göre han yakınında bulunan bahçeler mevkiindeki dükkânları Mehmed Çelebi'nin yeniden inşa ettirdiği ortaya koymaktadır⁶⁷.

Mehmed Çelebi tarafından Bayburt'a kazandırılmış caminin XVIII. yüzyılda aktif olarak hizmet verdiği, vakfiye şartlarına göre yönetim, ibadet, eğitim ve yardımcı hizmetlerin yürütüldüğü tespit edilmektedir⁶⁸. Caminin gelirleri arasında Rum ili köyü ¼ hisse aşarı ile Ahsunk'u ulya köyü ½ hisse aşarı ile 81 hisse kira geliri bulunmaktaydı⁶⁹. Ancak bu bilgiler Kadı Mahmut Camii'nde de belirtilmektedir. Bu durum bu iki caminin gelir kaynaklarının aynı yerden karşılandığını ya da kayıtların birbirine karışma ihtimalini ortaya koymaktadır.

⁶⁰ BOA, TK.GM.d. No: 32, v. 7b.

⁶¹ VGMA, TT.d., No: 199, s. 64.

⁶² BOA, MAD.d., No: 5152, s. 183.

⁶³ VGMA, HD, No: 1074, s. 89; 1080, s. 112.

⁶⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Cilt 2, s. 345.

⁶⁵ VGMA, TT.d., No: 199, s. 64.

⁶⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Cilt 2, s. 345.

⁶⁷ VGMA, HD, No: 1076, s. 95; 1080, s. 112; 1097, s. 87; 1080, s. 112, 113.

⁶⁸ VGMA, HD, No: 537, s. 98; 539, s. 169; 1076, s. 93-94; 1080, s. 113; 1097, s. 89; 1144, s. 161.

⁶⁹ BOA, Ev.d. No: 38983, 12-13.

Kadı Mahmud Mescidi/Camii

Bayburt şehir merkezinde yer alan ibadethane, 1530 yılında Kadı Mahmud Mescidi olarak hizmet vermekteydi. Bu durum Mescidin Osmanlılar'a kendinden önceki soydaşlarından miras kaldığını göstermektedir. Mescidin isminin Kadı Mahmud olarak kayıt altına alınması mescidi yaptıran hayırseverin Kadı Mahmud olduğunu ortaya koymaktadır. Kadı Mahmud tarafından yaptırılan bu mescit ile hem mahallenin ibadethane ihtiyacı giderildiği hem de kendisi için hayırlı bir eser vücuda getirildiği anlaşılmaktadır. Mescitte bir imam kadrosunun bulunduğu ve mescidin giderleri için Rumeli köyünün yarı malikânesinin gelir kaynağı olarak vakfedildiği görülmektedir⁷⁰.

Kadı Mahmut Mescidi'nin gelir kaynaklarında 18. yüzyılın başında hayırseverlerce iyileştirme yapıldığı ve Kızılca Hamam, Bostan Bahçesi ile Yukarı Ahsunk/ Usenk-i Ulya, Rumeli/Rumili, Ağunsos ve Aşağı Çımağıl / Samani / Kirmanlanlık / Samanlık⁷¹ köylerinin malikânelerinin vakfedildiği görülmektedir⁷². Ayrıca mescidin bu yüzyılda camiye dönüştürüldüğü tespit edilmektedir⁷³.

Cami'nin gelirlerinin ve iş yükünün artması üzerine personel istihdamında da artışa gidildiği ortaya çıkmaktadır. Bu görevliler arasında müteveli; imam, hatip, müezzin, aşırhan; ferraş olduğu görülmektedir⁷⁴. Böylece 18. yüzyılda da caminin hizmet verdiği, Kadı Mahmud ve diğer hayırseverler için hayır dua edilmesinin sağlandığı anlaşılmaktadır.

Ketenci / Şingah / Şengül Bey Camii

Şingah Mahallesi'nde yer alan Şingah Mahallesi Mescidi, XVI. yüzyıldan önce inşa edilmiş mescitlerdendir. Mescidin kuruluş tarihi ve banisi ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak mescide mahalle isminin verilmesi, mescidi Şingah mahallesinde yaşayanların ortaklaşa yaptırdıklarını düşündürmektedir. Ayrıca mescidin kesintisiz hizmet vermesi ve giderlerinin karşılanması için Vağında köyünün 1/2 malikânesinin hayırseverlerce vakfedildiği anlaşılmaktadır⁷⁵.

⁷⁰ BOA, TT.d., No: 199, s. 65.

⁷¹ VGMA, HD, No: 1097, s. 89.

⁷² VGMA, HD, No: 1097, s. 86; 1098, s. 282; 1158: 84.

⁷³ VGMA, HD, No: 537: 98;1076, s. 94-95; 1074, s. 89.

⁷⁴ VGMA, HD, No: 537, s. 98; 1076, s. 94-95; 1077, s. 114; 1079, s. 116; 1080, s. 113; 1097, s. 87, 90-91; 1098, s. 280. 1140, s. 191; 1158, s. 85.

⁷⁵ BOA, TT.d., No: 199, s. 64.

Mahallenin mescidi zaman içinde ihtiyaçlarına cevap veremeyecek duruma geldiği için mescidin camiye dönüştürölmesi için hayırsever mahalleli girişimde bulunmuş olmalıdırlar. Bu girişimde de mahallelinin başarılı olduğu ve mahalleye camiye kazandırdıkları anlaşılmaktadır⁷⁶. Ayrıca cami hizmetlerinin ve kadronun zenginleşmesi için hayırseverlerin vakfın gelirlerini arttırma yoluna gittiği buna bağlı olarak da Horne köyündeki bir çiftliğin aşarı, Konursu köyünün 1/4 hisse aşarı, Yunus diğer ismiyle Ketenci mezraasının müstakil aşarını da camiye vakfettikleri görölmektedir⁷⁷.

XVIII. yüzyılda Ketenci Camii adıyla anılan bu camii hayırseverler tarafından belirlenen prensipler dâhilinde hizmet vermeye devam ettiği tespit edilmektedir. Bu yüzyılda vakıf yönetiminde görev alan mütevellî⁷⁸ ile işleyişin düzeninin sağlandığı; imam, hatip⁷⁹ ve müezzin ile de ibadetlerin yürütüldüğu şemdar ve ferraş ile temizlik ve aydınlatma işlerinin gerçekleştiği görölmektedir⁸⁰. Ayrıca camide görevli aşırhan ve cüzhanın her Cuma ve belirli zamanlarda okuduğu Kur'an'dan kazanılan sevabı Hz. Peygamber başta olmak üzere hayırseverlerin ve geçmişlerinin ruhlarına hediye ettikleri anlaşılmaktadır⁸¹.

Şeyh Veyis/Veysel Camii

Şeyh Veyis Camii, Bayburt'un Osmanlı'ya dâhil olduğu zamanda cami statüsüne sahip üç ibadethanesinden biriydi. Cami'de imam, hatip, müezzin, hafızlar ve ferraş vardı. Veyis Efendi, Bayburt'ta halkı ve devlet adamlarınca sevilen kanaat önderlerinden biri olmalıydı. Bu caminin hizmetlerinin yürütölmesi için cizye vergilerinin⁸² camiye gelir olarak bağışlanması bunu göstermektedir⁸³.

Cami her ne kadar 17. yüzyıl kayıtlarında Cemaat-i Mescid-i Veyis Mahallesi'nde mescit adıyla anılsa⁸⁴ da ibadethanenin bu yüzyılda da cami vasfını koruduğu ve XVIII. yüzyılda da aynı şekilde imam, hatip, müezzin ve ferraş kadrolarıyla hizmet vermeye devam ettiği görölmektedir⁸⁵.

⁷⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Cilt 2, s. 345.

⁷⁷ BOA, Ev.d. 38983, s. 140.

⁷⁸ VGMA, HD, No: 1098, s. 280-281; 1133, s. 118.

⁷⁹ VGMA, HD, No: 1076, s. 94; 1098, s. 280; 1140, s. 192; 1158, s. 84.

⁸⁰ VGMA, HD, No: 1079, s. 121; 1097, s. 91; 1098, s. 279, 283; 1158, s. 85.

⁸¹ BOA, Ev.d. 38983, s. 140; VGMA, HD, No: 1077, s. 114; 1080, s. 112; ; 1097, s. 87; 1098, s. 280.

⁸² Doğan Yörük, "H.1259/ M.1843-Tarihli Cizye Defterlerine Göre Kayseri'de Rum ve Ermeniler", *Turkish Studies*, Cilt 8, Sayı 11, (2013), s. 439-441.

⁸³ BOA, TT.d. No: 199, s. 63.

⁸⁴ BOA, D. MKF. 27448, s. 5.

⁸⁵ VGMA, HD, No: 1098, s. 280; 1144, s. 161.

Caminin gelirlerinin gayri Müslim nüfusun azalmasına bağlı olarak azaldığı, buradan oluşan gider açığını kapatmak ve cami hizmetlerinin yürütülmesini sağlamak için Üveys Hamdan'ın vakıf gelirlerinden bu camiye aktarıldığı tespit edilmektedir.

Caminin yanına hayırseverler tarafından toplumun su ihtiyacını karşılamak üzere Veysel Efendi Çeşmesi yaptırıldığı da görülmektedir⁸⁶.

Taş Mescit/Camii

Taş Mahallesi, 16. yüzyılın sonuna kadar gayri Müslim nüfusunun yoğun olduğu yerleşim yerlerinden biriydi. Osmanlı yöneticileri tarafından iskân siyaseti kapsamında 1591 yılında 25 Müslüman erkek nüfus aileleriyle birlikte Taş Mahallesi'ne yerleştirildi. Ancak mahallede gayri Müslim nüfusun⁸⁷ fazla olmasından dolayı bu tarihlerde bir mescit inşa edilmemiş olmalıdır.

17. yüzyılın ortalarında ortak yaşam alanlarında ihtiyaçların karşılanması için hayırseverlerin işbirliğiyle taştan bir mescit inşa edildiği tespit edilmektedir⁸⁸. Bu mescide muhtemelen yapı malzemesinden kaynaklı Taş Mescit ismi verildiği söylenebilir.

Taş Mescit, 18. yüzyıla kadar mescit statüsüyle hizmet verdi. Bu yüzyılda şehrin ve mahallenin ihtiyacını karşılamak üzere ibadethanenin mescitten camiye dönüştürüldüğü ortaya görülmektedir. Ancak bu ibadethanenin gelir kaynaklarında artış olmadığı, yalnızca imam kadrosuyla caminin genel giderleri için harcama yapıldığı tespit edilmektedir⁸⁹.

Tuzcuzâde Mescidi/Camii

Bayburt, Osmanlı tarafından ilhak edildiğinde Tuzcuzâde Mahallesi daha kurulmamıştı. Bu mahalle muhtemelen 1592 tarihinden önce Osmanlı iskân siyaseti kapsamında Tuzcuzâde cemaatinden 25 hanenin⁹⁰ bölgeye yerleştirilmesiyle kurulmuş olmalıdır. İskân sonrasında mahallede hissedilen ibadethane ihtiyacını ortadan kaldırmak üzere Tuzcuzâde cemaatinin mensupları ilk önce el birliği mescidi inşa etmiş olmalıdırlar. Mescidin giderlerini karşılamak için de Varzahan köyü aşarı ve Half-ı şehid mezrası aşarını vakfettikleri anlaşılmaktadır⁹¹.

⁸⁶ BOA, EV.d., 12112, s. 28.

⁸⁷ BOA, TK.GM.d. No: 32, s. 10-11.

⁸⁸ BOA, D. MKF. 27448, s. 5.

⁸⁹ YGMA, HD, No: 537, s. 96.

⁹⁰ BOA, TK.GM.d. No: 32, s. 11b.

⁹¹ BOA, EV.d., No:14248, s. 8.

Mescidin camiye dönüştürölme girişimleri XVIII. yüzyılın sonuna rastlamaktadır. Bu girişimler Tuzcuzâde Mescidi'nin yapı ömrünü tamamlamasıyla gündeme geldi. Buna göre mescidin sağlam malzemedен yapılmamış olduğu söylenebilir.

Mescidin mütevellisi ve imamı olan Osman, mescidi yeniden yapmak yerine bir cami yaptırılması için girişimde bulundu. Osman'ın girişimleri sonuca ulaştı ve gerekli izinler alındı⁹². Böylece Tuzcuzâde Mescidi'nin yerine hayırsever Paşazade Sadullah Bey, 6 Mayıs 1797 tarihinde Tuzcuzâde Camii'ni yaptırdı⁹³. Ancak caminin ismi Paşazade Sadullah olarak değiştirilmeyip Tuzcuzâde Camii olarak eski adıyla bırakıldı. Ayrıca Camiye imam ve hatip, müezzin atamaları yapıldı⁹⁴. Böylece Tuzcuzâde Camii 18. yüzyılın sonunda hizmet vermeye başladı⁹⁵.

Zâhîd Efendi Camii

Zâhîd Efendi Mahallesi, Osmanlı'nın Bayburt'u ilhak ettiği sırada henüz kurulmamıştı⁹⁶. Zâhîd Efendi ve Camii hakkındaki bilgi Trabzonlu Ömer Aşıkı'nın 1577 yılında Bayburt'ta yaşayan Zâhîd Efendi'yi ziyaretiyle ortaya çıkmaktadır. Ömer Aşıkı, Zâhîd Efendi'nin âbid, evliyâ ve ârif biri olduđunu⁹⁷, Zâhîd Efendi Camii'nin de kazada Cuma namazı kılınan birkaç cami-den biri olduğunu aktarmaktadır.

Zâhîd Efendi Camii hakkında bilgi aktaran ikinci kaynak kişi ise Evliya Çelebi'dir. Çelebi, 1647 yılında Bayburt'u ziyareti sırasında Zâhîd Efendi Camii'nin çarşı içinde, üstü toprak örtölü, nazik, ölçölü bir minaresinin bulunduğunu betimlemektedir⁹⁸. Osmanlı dönemine ait olan Zâhîd Efendi Camii'nin 17. ve 18. yüzyıllarda cami vasfıyla hizmet verdiđi⁹⁹ ve Zâhîd Efendi vakfından elde edilen gelirler ile gider kalemlerini karşıladığı görölmektedir¹⁰⁰.

⁹² VGMA, HD, No: 539, s. 169.

⁹³ Celil Arslan, Methiye Gül Çöteli, "Anadolu - Türk Şehri Tarihinde Bayburt Kenti ve Anıtsal (Kamusal) Yapı Mirası", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 6, (2015), s. 206.

⁹⁴ VGMA, HD, No: 1098, s. 282; 1077, s. 116; 1097, s. 93; 1098, s. 282; 1097, s. 93; 1077, s. 116; 537, s. 96.

⁹⁵ VGMA, HD, No: 539, s. 169.

⁹⁶ BOA, TK.GM.d.No: 32; TT.d.No: 199.

⁹⁷ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 63-64.

⁹⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Cilt 2, s. 345.

⁹⁹ BOA, MAD.d.No: 5152, s. 178-180.

¹⁰⁰ BOA. İE. EV,1294; BOA, EVMH. 644/124; VGM, EVMKT., 9/83; HD, 1098, s. 279; 1133, s. 118.

Zâhid Efendi, Bayburt'a 17. yüzyılın başlarında gelmiş olmalıdır. Zâhid Efendi'nin züht ve takvasından etkilenen Müslümanların onun etrafında toplandıkları ve böylece Zâhid Efendi Mahallesi'nin doğduğu ileri sürülebilir¹⁰¹. Ayrıca mahallenin artan Müslüman nüfusuna binaen caminin 17. yüzyılda el birliğiyle hayırseverlerce inşa edildiği ve Zâhid Efendi'ye hürmeten camiye de onun adının verildiği söylenebilir.

KÖYLERDEKİ CAMİLER

Bayburt idari sınırları içinde 1516'da 211 köy¹⁰² bulunurken 1642'da 158 köy vardı¹⁰³. Bunun sebebini Bayburt'un idari teşkilatındaki değişiklikler ile açıklamak mümkündür. 16. yüzyılda Bayburt'un Osmanlı'ya ilhak edildiği dönemde Bayburt'ta sadece Sünür köyündeki Hacı Bey Câmii bulunmaktaydı¹⁰⁴. Araştırma kapsamında Bayburt'un köylerinde hayırseverler tarafından yaptırılmış olan ve 18. yüzyılda faaliyet gösteren on dokuz cami tespit edildi. Bu camileri isimleri şunlardı: Balahor (Akşar) Köyü Hacı Mustafa Camii, Cilara (Sakızlı) Köyü Camii, Cumavank (Karlıca) Köyü Camii, Çitanos (Sarıkayalar) Köyü Camii, Dacirek (Yediköze) Köyü Camii, Duduzar (Erenli) Köyü Ahmet Ağa Camii, Hart Köyü (Aydıntepe İlçesi) Yakutiye Camii, Haşiyе-Haşya (Aksaçlı) Köyü Şah Kulu oğlu Eyüb Camii, Hayık (-ı Ulyâ) (Kalecik) Köyü Camii, Hınzeverek (Çatalçeşme) köyü Camii ve Sibyan Mektebi, Kırtasor /Kertasor (Kozluk) Köyü Ömer bin Hacı İbrahim Camii, İrmene Köyü Camii, Kargın Köyü Hacı Mustafa Camii, Kırsı-yı Süfla (Aşağı Kırsı) Köyü Camii, Lur-i Süflâ (Yazbaşı) İbrahim Bey Camii, Luri Ulya (Beşpınar) Köyü Molla Tahir Camii, Pulur (Gökçedere) köyü Ferruşad Bey Camii, Sankot (Bayırtepe) Köyü Camii, Sinür/Sinor/Sünür (Çayryolu) Köyü Hacı Bey Camii.

Balahor (Akşar) Köyü Hacı Mustafa Camii

Balahor köyü Osmanlı'ya katıldığında nüfus bakımından oldukça kalabalık ve imkân bakımında da zengindi. Köyde gayri Müslim nüfus sayısı 1516'da 92¹⁰⁵ iken 1643 yılına gelindiğinde 41 idi. 17. yüzyılda Balahor köyüne

¹⁰¹ BOA, MAD.d. No: 5152, s. 178-180.

¹⁰² Miroğlu, XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı, s. 34.

¹⁰³ BOA, TS.MA.e., 443/24; İnbaşı, "Bayburt Sancağı (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)", s. 93, 102.

¹⁰⁴ Miroğlu, XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı, s. 63-64; Kılıç, XVI. Yüzyılda Erzurum Eyaletinde Vakıflar, s. 46.

¹⁰⁵ BOA, TT.d., No: 60, s. 148.

9 Müslüman erkek nüfusu vardı. Bu köye Müslüman erkeklerin ailesiyle yerleşmesi köyde Müslümanların yaşamaya başladığını göstermektedir¹⁰⁶.

Balahor köyü, Tebriz-Trabzon yolu üzerinde bulunuyordu. Konumu ve Korgan Köprüsü'ne¹⁰⁷ sahip olması sebebiyle toplumsal ihtiyaçlara cevap vermesi beklenen yerleşim yeri¹⁰⁸. Bölgenin önemi, ticaret güzergâhında bulunuşu ve yerleşik Müslüman sayısındaki artış köyde bir cami yapılmasını zaruri kılmaktaydı. Bu ihtiyacı gören hayırsever Hacı Mustafa harekete geçti ve Allah rızası için Balahor köyüne bir cami yaptırdı. Hacı Mustafa yaptırdığı camiyi kendi haline de bırakmadı. Caminin bakım onarım ve diğer hizmetlerinin sürdürülebilirliği için evladiyet esaslı vakıf kurdu. Bu vakıf şartları doğrultusunda Cami'nin ve vakfın idari işlerini yürütmek üzere mütevellî, ibadet hizmetlerini ifa etmek üzere imam ve hatip kadrosu ihdas etti. 17. yüzyıl sonlarına doğru hizmete giren Hacı Mustafa Camii'nin 18. yüzyılda da hayırseverin arzuna uygun olarak hizmet verdiği tespit edilmektedir¹⁰⁹.

Cilara (Sakızlı) Köyü Camii

Cilara köyü Osmanlı öncesinde köy yerleşim sınıfındaydı. Ancak daha sonra yerleşikleri tarafından terk edilmiş, viran¹¹⁰, bir yerleşim yeri haline döndü¹¹¹. Osmanlı iskân siyaseti doğrultusunda Cilara köyünün şenlendirilmesi ve ülke ekonomisine kazandırılması için 1530 yılında 13 erkek Müslüman erkek ailesiyle birlikte köye yerleştirdi. Ancak bu iskânın başarılı olmadı. Cilara köyü yine nüfus kaybetti. Nitekim 1643 yılına geldiğinde köyde bir kişi yaşamaktaydı¹¹². Nüfus sayısının azalması ve bazı dönemlerde de köyün terk edildiği durumu göz önünde bulundurulduğunda Cilara köyünde bir caminin olmaması beklenir. Ancak köyde bir cami vardır. O halde bu köyde 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleştirilmiş bir iskân olduğu ve buraya yerleşen köylülerin hayırseverlerince el birliğiyle caminin yaptırıldığı ifade edilebilir¹¹³.

¹⁰⁶ BOA, MAD.d., No: 5152, s. 269-270.

¹⁰⁷ VGMA, HD, No: 1076, s. 93.

¹⁰⁸ Miroğlu, XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı, s. 151.

¹⁰⁹ VGMA, HD, No: 538, s. 136; HD, 1077, s. 117; 1097, s. 87, 90.

¹¹⁰ İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600), Cilt 1, s. 209-10.

¹¹¹ BOA, TT.d., No: 60, s.159.

¹¹² BOA, TT.d., No: 966, s. 179; TK.GM.d. No:32, s. 65a; MAD.d. No: 5152, s. 296.

¹¹³ VGMA, HD, No: 1098, s. 279.

Cami'nin 18. yüzyılda imam ve hatip kadrosunun bulunduğu tespit edilmekle birlikte herhangi bir gelir kaynağının bulunmadığı görölmektedir. Bu camide görev yapan imam ve hatibe ödenen günlük bir akçe ücretin de köy hayırseverlerince ortaklaşa karşılandığı anlaşılmaktadır¹¹⁴.

Cumavank (Karlıca) Köyü Camii

Cumavank köyü, Osmanlı topraklarına katıldığında mezra¹¹⁵ statüsündeydi. Cumavank'ın mezra olarak kaydedilmesi bu yerleşim yerinde önceden bir köyün var olduğuna işaret etmektedir. Öyle ki bu yerleşim yerinin gelirinin Cami-i Kebir ile Yakutiye Medresesi'nin vakıf gelirleri arasında yer alması bunu doğrulamaktadır¹¹⁶. Ancak Cumavank köyünün viran olmasında 16. yüzyıla kadar yaşanan olumsuzluklar sebep olmuş olmalıdır.

Osmanlı, Cumavank'ı ilhak ettikten sonra iskân siyaseti kapsamında burayı şenlendirdi ve bunun sonucunda da Cumavank, 17. yüzyılda köy statüsü kazandı¹¹⁷. Cumavank köyündeki hayırseverler, köyelerine 18. yüzyılda cami yaptırıldılar. Ayrıca caminin hizmet verebilmesi için iki çiftlik ve bir parça zeminden oluşan gelir kaynağı vakfettiler. Bu vakıftan elde edilen gelirler ile caminin bakım onarım giderleri ile imam ve hatibin masraflarının karşılandığı tespit edilmektedir¹¹⁸.

Çıtanos (Sarıkayalar) Köyü Camii

18. yüzyılda Osmanlı kayıtlarında Çıkinos, Cathanos ve Hatçinos olarak kaydedilen köyün isminin verilerin incelemesi sonucunda Çıtanos olduğu tespit edildi. Bu köyde 1530'da 9 hane yaşamaktaydı¹¹⁹. Müslümanlar ile gayri Müslimlerin birlikte yaşadığı köyde bir değirmen bir de mescit bulunuyordu¹²⁰.

Müslüman nüfusunun bu yüzyılın sonuna doğru artmasına bağlı olarak mescit bölgede yaşayanların talebi üzerine camiye dönüştürüldü. Caminin yapımında tek bir hayırseverden bahsetmek mümkün görölmemektedir. Öyle anlaşıyor ki imece usulüyle yaptırılmış olan mescit, köyün ihtiyaçlarını karşılamadığı için XVII. yüzyılın sonuna doğru camiye dönüştürülmüş olmalıdır.

¹¹⁴ VGMA, HD, No: 1098, s. 283.

¹¹⁵ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt 1, s. 209.

¹¹⁶ BOA. TT.d. No 966, s. 111.

¹¹⁷ BOA, TK.GM.d.: 32, s. 292.

¹¹⁸ VGMA, HD, No: 1074, s. 87.

¹¹⁹ BOA. TTD. No.60. s. 191; No: 966, s. 182.

¹²⁰ BOA. TTD. No.199. s. 71.

Camide imam ve hatip kadrosu bulunmasına rağmen herhangi bir ücret ödenmemesi caminin imamlık ve hatipliğinin gönüllülük esaslı olarak hayırsever bir ailenin soyundan gelenlerce yürütüldüğünü ortaya koymaktadır.¹²¹

Dacirek (Yediköze) Köyü Camii

Dacirek köyü, Osmanlı öncesi yerleşim yerlerinden biri olup nüfusunun çoğunluğunu gayri Müslimler oluşturmaktaydı. Osmanlı iskân siyaseti kapsamında buraya sonradan Müslümanlar yerleştirildi. Bunun sonucunda Müslüman nüfusun ihtiyacı olan ibadethanenin yapımı için hareket geçtiler ve el birliğiyle Dacirek Köyü Mescidi'ni inşa ettiler. Ayrıca mescidin bakım, onarım diğer giderleri için de Çeken ve Yunacık mevkiinden bazı tarlaların gelirlerini vakfettiler¹²². Osmanlı yönetimi Dacirek'i aldığı zaman bu köydeki hayırseverlerin vakıflarını olduğu gibi kabul etti ve kayıt altına aldı.

Mescit 18. yüzyıla kadar statüsünü koruyarak köyün ihtiyacını karşıladı. Ancak bu tarihten sonra Dacirek'teki Müslümanlar Cuma namazlarını kendi köylerinde kılabilmek için harekete geçtiler ve gerekli girişimleri başlattılar. Bu girişimlerin sonucunda köylerindeki mescitlerini camiye dönüřtürdüler¹²³. Böylece Dacirek Köyü Camii 18. yüzyıldan itibaren cami olarak hizmet verdi¹²⁴.

Duduzar (Erenli) Köyü Ahmet Ağa Camii

Duduzar köyü, Bayburt'a yakın köylerden biridir. Bu köy Osmanlı öncesi de önemli yerleşim yerlerinden biriydi. Köyde manevi şahsiyetlerden biri olan Abdulvehhab Gazi adına yaptırılan Türbe ve Zaviye bulunmaktaydı¹²⁵. Duduzar köyünde 1516 yılında 11 Müslüman hane bulunurken 1643 yılında 19 haneye yükseldi¹²⁶.

Duduzar köyünde Abdulvehhab Gazi'nin manevi varlığına duyulan saygı, köyün ahalisinin cami ihtiyacını karşılamak ve Abdulvehhab Gazi'yi ziyarete gelen misafirlerin ibadet edebilecekleri mekân kazandırmak için Ahmed Ağa Duduzar köyüne bir cami inşa ettirmiş olmalıdır. Ahmet Ağa, cami hizmetlerinin düzenli yürütülebilmesi için bölgedeki diğer vakıflara

¹²¹ VGMA, HD, No: 539, s. 170; 1076, s. 95; 1097, s. 86; 1158, s. 85.

¹²² BOA. TTD. No.199. s. 79.

¹²³ VGMA, HD, No: 1144, s. 161.

¹²⁴ VGMA, HD, No: 1076, s. 94.

¹²⁵ Gazi Özdemir, "Bir Tescil İki Şahsiyet (Bey Böyrek ve Abdulvehhab Gazi)", *Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu*, Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 329-46.

¹²⁶ BOA. D.MKF. No: 27448, s. 5; MAD.d. No: 5152, s. 199.

göre daha zengin gelir kaynağı da vakfetmeyi ihmal etmedi. Böylece 18. yüzyılda Duduzar köyü Ahmet Ağa Camii hizmet vermeye devam etti¹²⁷.

Hart Köyü (Aydıntepe İlçesi) Yakutiye Camii

Aydıntepe ilçesi, Osmanlı dönemi belgelerinde Hart köyü olarak kayıtlıdır. Bu köy, Osmanlı dönemi öncesi yerleşim yerlerinden biri olup Karadeniz yayla yolları üzerinde bulunuyordu. Coğrafi konumu sebebiyle 16. yüzyılda Bayburt'un en kalabalık nüfusa sahip olan köylerinden biriydi. Yerleşim yerinin kuruluşu İlhanlılar öncesine dayanmaktadır. Köyün gelirlerinin Selçuklu yapısı olarak kabul edilen Câmî-i Kebîr ile İlhanlı eseri Yakutiye Medresesi'ne gelir olarak vakfedilmiş olması buna işaret etmektedir¹²⁸.

Hart köyü 16. yüzyılda Osmanlı'ya dâhil olduğunda köyde bir mescit ve çeşme vardı. Mescid, 16. yüzyılda Vinkar Mescidi adıyla kayıtlıdır. Ayrıca Mescit'i yaptıranların Mescid'in giderleri için *Hart köyünün ¼'ünü vakfettiği tespit edilmektedir*¹²⁹. Mescide Vinkar Mescidi adı verilmiş olsa da daha sonraki belgelerde Yakutiye adıyla kayıtlı olması bu mescidin birden fazla isminin olduğunu ortaya koymaktadır¹³⁰. O halde bu mescidin ve çeşmenin Hâce Yakut tarafından yaptırıldığı ve köyden gelir vakfedildiği ileri sürülebilir.

Mescidin 18. yüzyıl ortalarında köyde yaşayan Müslüman hanelerin başvurusuyla camiye dönüştürüldüğü tespit edilmektedir. Bu cami ve müştemilatının ile gelen geçen yolculara ve köylüye imamı, hatibi ve su yolcusuyla hizmet verdiği anlaşılmaktadır¹³¹.

Bu köydeki mescidi ve çeşmeyi İlhanlı Hükümdarı Gazan Hanın Erzurum ve çevresinde kendi işlerini takip ettirdiği yetkilisi olarak kabul edilecek olursa Hoca Yakut'un Erzurum bölgelerinin emiri¹³² olarak görev yaptığı ve sarayının bulunduğu köy, Hart köyü olmalıdır¹³³. Ayrıca 1316

¹²⁷ VGMA, HD, No: 1137, s. 220.

¹²⁸ BOA. TT.d. No: 60, s. 157; 966, s. 112; TK.GM.d No: 32, v. 14a.

¹²⁹ BOA. TT.d. No: 199, s. 75; Kılıç, XVI. Yüzyılda Erzurum Eyaletinde Vakıflar, s. 52.

¹³⁰ VGMA, HD, No: 1097: 88.

¹³¹ VGMA, HD, No: 1077, s. 115; 1097, s. 88, 91.

¹³² Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1992, s. 71.

¹³³ Mehmed Nusret, *Tarihçe-i Erzurum*, İstanbul: Ali Şükrü Matbaası, 1338, s. 92; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul: Ercan Matbaası, 1960, s. 320; Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri I*, s. 152; Özger, XIX. Yüzyılda Bayburt: (Sosyo-Ekonomik İdari ve Demografik Yapı), s. 394.

kışında Sultan Veled'in oğlu Ulu Arif Çelebi'nin ziyaret ettiği köyün de bu köy olduğu söylenebilir¹³⁴.

Haşya/ Haşıye (Aksaçlı) Köyü şah Kulu oğlu Eyüb Camii

16. yüzyılda Haşya/Haşıye köyünde dini yönden farklı kimlikler, Müslüman ve gayri Müslimler, bir arada yaşıyorlardı¹³⁵. 17. yüzyıla gelindiğinde 5'i gayri Müslim olmak üzere Haşya'da 23 hane bulunuyordu¹³⁶. Müslüman nüfusunun artışı ve merkeze uzaklığın getirdiği ihtiyacın etkisiyle köyün cemaati bir ibadethane yapılmasını istedi. Bu ihtiyacın karşılanmasını kendisi için dert edinen hayırseverlerden şahkulu oğlu Eyüb, 17. yüzyılın ortalarında bir cami yaptırmaya karar vermiş olmalıdır. Nitekim köydeki caminin onun adıyla anılması bunu göstermektedir.

şahkulu oğlu Eyüb, yaptırdığı camiye hizmetlerin düzenli yürütülmesi için imam ve hatip kadrosu tahsis ettiği, caminin giderleri için de iki göz değirmeni vakfettiği görölmektedir. şahkulu oğlu Eyüb Camii'nin 18. yüzyılda Haşya'da Müslümanlar'a belirlenen ölçütlerde hizmet verdiği tespit edilmektedir¹³⁷.

Hayık (-ı Ulyâ) (Kalecik) Köyü Camii

18. yüzyıl vakıf kayıtlarında Hayık köyünde Hayık Köyü Camii adıyla bir cami bulunmaktaydı. Ancak araştırma sırasında Bayburt'ta Hayık-ı Ulyâ ve Hayık-ı Süflâ olmak üzere iki yerleşim yerinin olduğu göröldü. Hayık Köyü Camii, bu iki yerleşim yerinden hangisinde yer alıyordu? Bu sorunun çözüme kavuşabilmesi için ilk önce Hayık-ı Ulyâ köyü ile ilgili 16. yüzyıl tahrir kayıtları incelendi. Hayık-ı Ulyâ köyünün Ferruşşâd Bey'in vakıfları arasında olduğu ve 1517'de bu köyde 39 hane yaşadığı tespit edildi. Aynı şekilde 1643 yılı kayıtlarında da Hayık köyü olarak kaydedilen köyde Ferruşşâd Bey'in vakfı olduğu ile ilgili kayda rastlanması bu köyün Hayık-ı Ulyâ köyü olduğunu doğruladı. Ayrıca Hayık-ı Süflâ köyü ile ilgili verilerin Hayık Köyü Camii verileriyle örtüşmediği de göröldü¹³⁸.

Sonuç olarak 18. yüzyıla kadar bir cami bulunduğu Hayık-ı Ulyâ köyü halkının girişimleri sonucunda alınan izinle camiye kavuştukları göröldü.

¹³⁴ Ahmet Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, Ankara: Hürriyet Yay., 1973, Cilt 2, s. 250; Veyis Değirmençay, "Menâkıbu'l-Ârifin'de Erzurum", *Doğu Esintileri*, Sayı 6, (2017), s. 224.

¹³⁵ *BOA, TT.d.* No: 966, s. 201; *TK.GM.d.* No: 32 v. 83a.

¹³⁶ *BOA, MAD.d.* No: 5152, s. 211-212.

¹³⁷ *VGMA, HD*, No: 1140, s. 190.

¹³⁸ *BOA, TT.d.* No: 60, s. 182; *MAD.d.* No: 5152, s. 285.

Ayrıca bu camide görev yapanların da Allah rızası için gönüllük esasıyla ücretsiz çalıştıkları tespit edildi¹³⁹.

Hınzeverek (Çatalçeşme) Köyü İbrahim Paşa Camii

Hınzeverek-i Ulyâ köyünün Osmanlı öncesinde şenlikli yerleşim yeri olduğu ve bu sebeple de İlhanlı yöneticilerinden Hoca Yakut tarafından şehir merkezinde bulunan Yakutiye Medresesi'ne köyün gelirlerinden vakfedildiği görülmektedir¹⁴⁰. Ancak Osmanlı Devleti'ne dâhil olduğu zamana kadar geçen süreçte bölgede yaşananlar olumsuzluklar yüzünden köyün viran yerleşim yerine dönüştüğü anlaşılmaktadır¹⁴¹.

Osmanlı yönetimi, Hınzeverek-i Ulyâ köyünün coğrafi konumu ve arazilerin kıymeti sebebiyle burasının şenlenmesi ve mamur hale gelebilmesi için iskân siyaseti uyguladı¹⁴². Ancak bunda pek başarılı olduğu söylene-
mez. Çünkü köyün 17. yüzyıldaki Müslüman hane sayısı beşin üzerine çıkamamıştır¹⁴³.

Hınzeverek-i Ulyâ köyünün yıldızı aslen Bayburtlu olan ve 1683-1685 tarihleri arasında Osmanlı Devleti veziriazamlığı yapan hayırsever Bayburdîzade Kara İbrahim Paşa¹⁴⁴ ile parladı. Kendi memleketine hayırlı bir iş yapmak¹⁴⁵ arzusunda olan İbrahim Paşa, köyde daha önceden yapılmış olan camiyi ve sıbyan mektebini yeniden inşa ettirdi. Bu cami tamamlandıktan sonra da İbrahim Paşa'nın adıyla anıldı. İbrahim Paşa, camiyi tamamladıktan sonra zengin bir kadro kurdu. Böylece camide hizmet verecek olan imam ve hatip, müezzin, ferraş, kayyum ile mektepte görev yapacak olan muallim kadrosunu ihdas etti. Bir de Cami'nin su ihtiyacını karşılamak üzere çeşme yaptırıp su yolcu atadı. İbrahim Paşa, caminin aydınlatmasını ve zemin hasırlarını da ihmal etmedi¹⁴⁶. İbrahim Paşa caminin aydınlatma, hasır, bakım, onarım ve personel giderleri için de İzmir'de

¹³⁹ VGMA, HD, No: 1077, s. 116.

¹⁴⁰ BOA, TT.d., No: 199, s. 60.

¹⁴¹ Mehmet Ali Çakmak, "Akkoyunlu Karakoyunlu Mücadeleleri", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 25, Sayı 3, (2005), s. 25-105.

¹⁴² BOA, TT.d., No: 60, s. 184; No: 966, s. 178.

¹⁴³ BOA, MAD.d. No: 5152, s. 244.

¹⁴⁴ Parmaksızoğlu, "İbrahim Paşa, Kara", s. 906-8; Özcan, "İbrahim Paşa, Kara", s. 329-30.

¹⁴⁵ BOA, C.BLD., 117/5834; İE.ENB 6/619.

¹⁴⁶ VGMA, *Atik Erzurum Muhasebe Defteri*, No:164, s.184; BOA, C.BLD., 117/5834; İE.ENB 6/619; Yunus Özger, "Akkoyunlu Dönemi Eseri Olarak Bilinen Bir Osmanlı Camii (Bayburt Hınzeverek Çatal Çeşme Köyü)", *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 21, (2007), s. 74-76.

daha önceden vakfettiği nakit para vakfının geliriyle ile dükkânlarının kiralarından pay ayırdı¹⁴⁷.

Kırtasor / Kertasor (Kozluk) Köyü Ömer bin Hacı İbrahim Camii

Kırtasor köyü, 1516 tarihinde Kırtapor olarak Osmanlı Devleti kayıtlarında yerini aldı. Köy bu tarihte Mahmut Ahi'nin tımarıydı ve burada yedi yetişkin erkek yaşamaktaydı¹⁴⁸. Köyün isminin 16. yüzyıl sonrasında Kertasor olarak kaydedildiği ve köyde 1643 yılında 11 hane yaşadığı tespit edilmektedir¹⁴⁹.

Kertasor köyünde ibadethane bulunduğuna dair 16. yüzyıl kayıtlarında bir veriye rastlanamadı¹⁵⁰. Ancak 17. yüzyılda Kertasor köyünde yaşayan hayırseverlerin el birliğiyle cami yaptırıldığına dair bilgiye ulaşılmaktadır. Ancak bu cami uzun süre hizmet vermedi. Çünkü hayırsever Hacı'nın oğlu Ömer köye daha sağlam bir cami yaptırmak istedi. Ömer, başlattığı girişimler sonucunda amacına ulaştı ve Padişahtan aldığı izin ile 18. yüzyılın ikinci yarısında yeni camiyi inşa ettirdi. Ayrıca hayırsever Ömer, kendisini imam olarak atanmasını talep etti. Bu talep onun imam ve hatiplik yapabilecek ehliyete sahip olduğunu göstermektedir. Ömer görev yaptığı süreçte ücret almadan hayır için gönüllü olarak imam ve hatiplik yaptığını ortaya koymaktadır. Bu uygulamanın kendisinden sonra da neslinden gelen erkek çocukların devam ettirdiği anlařılmaktadır¹⁵¹.

İrmene Köyü Camii

İrmene köyünde 17. yüzyılın sonunda Müslüman 22 hane yaşıyordu¹⁵². Köydeki hayırsever Müslümanlar, 18. yüzyılın başında köylerinde bulunan ibadethaneyi yıkıp yeniden yaptırmak istediler. Bu amaçla başlattıkları girişim padişahtan aldıkları izinle olumlu sonuçlandı. Hayırseverler, el birliği ile 18. yüzyılda yeniden bir cami yaptırıldılar¹⁵³.

¹⁴⁷ Yunus Özger, "Sadrazam Kara İbrahim Paşa Vakıfları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 23, Sayı 2, (2008), s. 109-50.

¹⁴⁸ BOA, TT.d. No: 60, s. 178.

¹⁴⁹ BOA, TK.GM.d. No: 32, v. 44a; MAD.d. No: 5152, s. 241.

¹⁵⁰ BOA, TT.d. No: 199.

¹⁵¹ VGMA, HD, No: HD, 537: 96; 1074: 88.

¹⁵² BOA, MAD.d. No: 5152, s. 268.

¹⁵³ VGMA, HD, No: 1079, s. 119.

Kargın Köyü Hacı Mustafa Camii

Erzincan'da Tercan-ı Ulya sınırları içinde bulunan Kargın köyünde bulunan cami, Hacı Mustafa tarafından yaptırılmış olmalıdır. Kargın köyünün Osmanlı'ya geçtiği 1516 yılında viran durumda olduğu kayıtlıdır¹⁵⁴. Ancak bu köyde Hacı Mustafa Camii'nin bulunması bu köyün daha önceden faal bir yerleşim yeri olduğuna işaret etmektedir. 1530 yılına gelindiğinde köyde 12 hane yaşamaktaydı¹⁵⁵. Gül ve Kılıç, Erzincan vakıfları üzerine yaptıkları çalışmada 1530'da rastladıkları Hacı Mustafa Camii'ne 1642'de kayıtlarında rastlamadıklarını ifade etmektedirler¹⁵⁶. Bunun sebebinin Kargın köyü vakıf işlerinin kurumsal olarak Bayburt üzerinden yürütülmesiyle açıklanabilir. Kargın Köyü Hacı Mustafa Camii'nin 18. yüzyılda da Bayburt'a bağlı olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır¹⁵⁷.

Kırzı-yı Süflâ (Aşığı Kırzı) Köyü Camii

Kırzı-yı Süflâ köyünün Osmanlı'ya bağlandığı dönemde nüfusunu Hıristiyanlar oluşturmaktaydı¹⁵⁸. Kırzı-yı Süflâ'da bir zaviye bulunmakta olup köyde 1643 yılında 6 hane Müslüman yaşarken 17 hane gayri Müslim yaşamaktaydı¹⁵⁹. Köydeki hayırseverler tarafından yaptırılan mescidin günün şartlarına göre hizmet verememesinden dolayı mescidin camiye dönüştürülmesi için harekete geçildi. Bu taleplerin karşılık bulduğu ve 18. yüzyılın başında mescit camiye dönüştürüldüğü görülmektedir. Bu caminin tamamlanmasından sonra adının da Kırzı-yı Süflâ Camii olarak anılması caminin köydeki hayırseverlerin katkılarıyla yapıldığına işaret etmektedir. Ayrıca hayırsever Mehmed Efendi tarafından caminin iş ve işlemlerinin yürütülmesi için vakıf oluşturulduğu; müteveli; imam, hatip ve ferraş kadrosuyla hizmetlerin 18. yüzyılda yürütüldüğü tespit edilmektedir¹⁶⁰.

¹⁵⁴ BOA, TT.d. No: 60, s. 136.

¹⁵⁵ BOA, TT.d. No: 966, s. 20.

¹⁵⁶ Ümit Kılıç, Abdulkadir Gül, "Osmanlı Devri Erzincan Vakıflarına Genel Bir Bakış.", *History Studies*, Cilt 3, Sayı 1, (2011), s. 167, 169.

¹⁵⁷ VGMA, HD, No: 1144, s. 161; 1079, s. 117; 1097, s. 85.

¹⁵⁸ BOA, TT.d. No: 60, s. 187; 966, s. 146.

¹⁵⁹ BOA, MAD.d. No: 5152, s. 246-247.

¹⁶⁰ VGMA, HD, No: 1074, s. 88; 1133, s. 118.

Lûr-i Süflâ (Yazbaşı) İbrahim Bey Camii

Lur-i Süflâ köyü menzil köyü olup bir de zaviyesi vardı. Osmanlı öncesinde kurulmuş olan köyün yerleşikleri Müslüman'dı¹⁶¹. Bu köye Osmanlı öncesinde hayırseverlerin katkılarıyla bir mescit yaptırıldığı tespit edilmektedir. Osmanlı kültür mirası içine sonradan dâhil olan mescidin Osmanlı döneminde de ilk kuruluş esasları kapsamında hizmetlerini mütevazı vakıf gelir kaynaklarıyla sürdürdüğü anlaşılmaktadır¹⁶².

17. yüzyılın ortalarında köyde 14 hane Müslüman¹⁶³ yaşamaktaydı. Luri Süflâ mescidinin camiye dönüştürülmesi için gerekli süreç 1643 tarihinden önce gerçekleşti. Bu mescidin camiye dönüştürülmesi sürecinde İbrahim Bey etkin olarak sorumluluk üstlendi. Bunun neticesinde de camiye 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra İbrahim Bey Camii adı verildi¹⁶⁴. Dönüşümden sonra mütevazı gelir kaynaklarıyla imam ve hatip kadrosuyla cami 18. yüzyılda da hizmet vermeye devam etti¹⁶⁵.

Lûr-i Ulyâ (Beşpınar) Köyü Molla Tahir Cami

Luri-yı Ulyâ köyünde 16. yüzyılın başlarında yirmi bir hane yaşamaktaydı¹⁶⁶. Hanelerin çoğunluğunu gayri Müslimler oluşturmaktaydı. Yüzyılın sonlarına doğru Müslüman nüfusunda artış yaşanmaya başladı ve 1643 tarihine gelindiğinde köyde yaşayan Müslüman hane sayısı 17'ye yükseldi¹⁶⁷. Köydeki caminin Molla Tahir'in önderliğinde 1700 yılından önce yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Caminin tamamlanmasından sonra imamlığını da Molla Tahir'in gönüllü olarak üstlendiği görülmektedir. Molla Tahir'den sonra da imamlık görevini neslinden gelenler de aynı şekilde 18. yüzyılda sürdürdüler¹⁶⁸.

Pulur (Gökçedere) Köyü Ferruḫşad Bey Camii

Bayburt'a en zengin ve kapsamlı hayır eserini, Yavuz Sultan Selim döneminde Ferruḫşad Bey kazandırdı¹⁶⁹. Ferruḫşad Bey, sözlü kültürde

¹⁶¹ BOA, TT.d. No: 60, s.183; VGMA, HD, No: 1079, s. 116; 1158, s. 85.

¹⁶² BOA, TT.d. No: 199, s. 71-72.

¹⁶³ BOA, D.MKF. No: 27448, s. 9; MAD.d. No: 5152, s. 286.

¹⁶⁴ VGMA, HD, No: 1140, s. 191.

¹⁶⁵ VGMA, HD, No: 1140, s. 191; 1098, s. 279, 283.

¹⁶⁶ BOA, TT.d. No. 966. s. 72.

¹⁶⁷ BOA, MAD.d. No: 5152, s. 285-286; D.MKF. NO: 27448, s. 9.

¹⁶⁸ VGMA, HD, No: 1133, s. 118.

¹⁶⁹ Osman (Bayburtlu), *Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihan*, s. 17-18; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", s. 58-59; İsmet Miroğlu, "Tevârih-i Cedid-i Mirat-ı Cihan Adlı Eserin Müellifine Dair", *Tarih Dergisi*, Sayı 30, (1976), s. 51; Miroğlu, "Akkoynlu Beylerinden Ferruḫşad Bey'in Vakfiyesi", s. 187.

Ferahşad Bey olarak tanınırken¹⁷⁰ alanyazında Ferruşşad Bey olarak bilinmektedir¹⁷¹. Ferruşşad Bey'in ismiyle ilgili bu ikilem yalnızca yazılı ya da sözlü kaynaklarla kalmayıp aynı zamanda Osmanlı arşiv kayıtlarında da görölmektedir. Bu belgelerden erken tarihli olanlarında hayırseverin ismi Ferruşşad Bey¹⁷² geçerken sonraki dönemlerde Ferahşad Bey¹⁷³ olarak kaydedilmiştir¹⁷⁴. Lakin eski tarihli belgelerin döneme daha yakın olması sebebiyle Ferruşşad Bey ismi doğru olmalıdır.

Kara Yülük Osman'ın soyundan olan Ferruşşad Bey, Akkoyunlu beylerinden olup Oğuzların Bayındır boyuna mensuptur. Uzun Hasan ile amca çocuğu olup Babası Korkmaz Bey'dir¹⁷⁵. Akkoyunlu Devleti'nin 11 Ağustos 1473'te Otlukbeli Savaşını kaybetmesinden sonra¹⁷⁶ Safeviler, Akkoyunlu Devleti'ne taarruz etti¹⁷⁷. Akkoyunlu boy ve oymaklarını dağıttı ve yakalayabildiklerini öldürdü¹⁷⁸. Bu saldırılardan kurtulanlar komşu devletlere ve Osmanlı Devleti'ne sığındı¹⁷⁹. Ferruşşad Bey ise Trabzon valisi Şehzade Selim ile birlikte hareket etti¹⁸⁰.

Şehzade Selim, 24 Nisan 1512'de sultan oldu. Sultan'ın Şah İsmail üzerine düzenlediği seferde Ferruşşad Bey Osmanlı tarafında yer aldı¹⁸¹. Bu katkılarında ve daha öncesinde gösterdiği başarılarından dolayı Sultan Selim,

¹⁷⁰ Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri I*, s. 251; Sadri Karakoyunlu, *Bayburt Tarihi*, Ankara: Kültür Ofset, 1990, s. 132.

¹⁷¹ Hamza Gündoğdu, "Bayburt Yöresinde Bir Külliye, Bir Kitabe ve Bir Vakfiye", *Tarih Dergisi*, Sayı 37, (2002), s. 120; İnbası, "Bayburt Sancağı (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)", s. 88-117; Miroğlu, "Akkoyunlu Beylerinden Ferruşşad Bey'in Vakfiyesi", s. 183-204; Özger, *XIX. Yüzyılda Bayburt: (Sosyo-Ekonomik İdari ve Demografik Yapı)*, s. 105; Mülkrimin Halil Yinanç, "Akkoyunlular", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978, s. 265.

¹⁷² BOA, Ev.Vkf., 1531, s. 13/49; TK.GM.d. No: 32, v. 8a.

¹⁷³ BOA, İ.Dh., 1839: 7/306.

¹⁷⁴ Özdemir, "Bayburt Şehri Kültürel Turizm Alanlarından Osmanlı Dönemi Ferruşşad Bey Tesis", s. 270-71.

¹⁷⁵ Yinanç, "Akkoyunlular", s. 265.

¹⁷⁶ Kılıç, "Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri", s. 108-14.

¹⁷⁷ Enver Konukçu, *Otlukbeli Meydan Savaşı*, Ankara: Erzincan Belediye Başkanlığı Yay., 1998; Osman (Bayburtlu), *Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihan*, s. 17.

¹⁷⁸ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu*, Karakoyunlu Devletleri, s. 188-93.

¹⁷⁹ Tayyip Gökbilgin, "XVI. Asır Başlarındaki Osmanlı Devleti Hizmetindeki Akkoyunlu Ümerâsı", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı IX, (1951), s. 40.

¹⁸⁰ Osman (Bayburtlu), *Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihan*, s. 17; Miroğlu, "Akkoyunlu Beylerinden Ferruşşad Bey'in Vakfiyesi", s. 186.

¹⁸¹ Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, s. 15; Osman (Bayburtlu), *Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihan*, s. 18.

Çaldıran seferi dönüşünde Ferruşşad Bey'e Erzincan ve Bayburt'ta geniş toprakları mülk verdi¹⁸².

Hayırsever ve dindar bir kişiliği olan Ferruşşad Bey, hayattayken cami, sıbyan mektebi ve imarethane yaptırdı. Ferruşşad Bey, Hac için Mekke'ye gitmeden önce varislerine bir vakıf kurmak istediğini ve bu vakfın işleyişi ile ilgili taleplerini vasiyet etti. Ferruşşad Bey, Hac sırasında Medine'de hayatını kaybetti¹⁸³. Onun Medine'de ölümü üzerine varisleri Kadı'ya giderek vakfını tescil ettirdi¹⁸⁴. Bu vakfiyeye göre Ferruşşad Bey, yaptığı hayırların gerekçesini şöyle aktarmaktadır:

Maksada gelince her akl-ı selim sâhibine zâhir ve dikkatle dinleyene vâzıhtır ki dünya, geçmeğe mahsus bir köprü ve yolculara mahsûs bir konak yeridir. İkâmet ve baka mahalli ve tavattun meskeni değildir belki yolcuların gölgelendiği ve göçebelerin dinlendiği bir yerdir. Buraya iner şuraya göçer ve âkibetinin ne olacağını bilmez. Herkes ömrünün nihâyetine kadar gecelerini ve gündüzlerini gaflet ve gurûr ve iftihâr ile geçirmektedir. Cenâb-ı Peygamberin vakfiyede yazılı kavlı şerifi insana mev'ıza yönünden kâfidir. Aklı olana, geçmişlerinden ve arzın âfetlerinden ve ihvânının dışar olduğu fecâ'atlerden ve akrânının belâ diyâna intikâlin-den ibret almak lâzımdır. Anlar yerin altında çürümüş ve yeryüzündeki evleri boşalmış ve dünya onları mahvedip iyi veya kötü haberleri kalmıştır binâen-aleyh dünyadan ve hilelerinden ve kurduğu duzaklardan hazer etmelidir, bi'l-farz dünyâ uzun müddet devam edip sona ermesinden korkulmasa bile sâlih kimse için ana meyil ve rağbet ve i'timâd lâyk değildir. Çünkü dünyada ihvânından ayrılmak vatanlarından dür olmak gibi daima dürlü musîbet ve belâ mukarrardır. Nasıl olmasun ki dünya, geçici bir gölge, ehli ise göçücü bir müsâfirdir. Aklı olanlar, rihlet zamanı için zâd u zahîre ittihâz eden ve baka makamı için hazırlık tedârik eden ve paçalları sığayup âhireti için gerçekten çalışan ve dünyasını âhiretin mezraası yapan ve ölümünden sonraya mal bırakmağa iltifat etmeyup belki ne mal ve ne de evlâdın fâ'ide ve menfa'at vermediği gün için hazırlanan ve fevz ü necâte nâil olabilmenin en şerefli ve cennetin nimetlerine vâsil olabilmenin en güzeli sadakalar olduğunu anlayanlardır.

Şüphesiz ki Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır.

¹⁸² Osman (Bayburtlu), *Tevârîh-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihan*, s. 22.

¹⁸³ Miroğlu, "Akkoyunlu Beylerinden Ferruşşad Bey'in Vakfiyesi", s. 186-87, 195; Osman (Bayburtlu), *Tevârîh-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihan*, s. 19-20.

¹⁸⁴ Miroğlu, "Akkoyunlu Beylerinden Ferruşşad Bey'in Vakfiyesi", s. 194-204.

İnsanoğlu öldüğünde amel defteri kapanır, ancak 1. İlminden faydalanılan kimse, 2. Salih evlat yetiştiren baba, 3. Sadaka-i câriye sahibi olan üç zümre müstesnadır.¹⁸⁵

Görüldüğü üzere Ferruşşad Bey'in amacı Allah'ın rızasını kazanmak için dünya hayatındayken sadaka-i cariyeyle salih amel işlemek ve böylece hem dünyadayken hem de sonrasında amel defterine iyiliklerin yazılmasını hayır sahibi olarak ummaktı. Bu amaçla da yaptırdığı kurumların hizmet vermesini ve sürdürülebilirliğini sağlamak üzere Ferruşşad Bey, gelir kaynakları bağışladı. Gelirlerin dağılımlında Pulur, Miyadun, Hasanviran, Ataviran, Yenice, Ahurcu, Obacık, Tümne-i İslamiyye, Ürüşdü(Rüşdü), Yukarı Hayık, Ilıca (İlaç), Raduh, Tümne-i Eramine, Örek, ve Ebke (Kelkit) köyleri; Mahmudağılı, Koruluk, Gökörba, Akpınar Keçevi, Vankeresi, Viran, Hamuşi, şeyhekrek mezzaları; Vagirt köyü sınırındaki bağ ve bahçeler Yoncalık mevkii; iki sofa, Pulur'da hamam (Cami duvarına bitişik), Bayburt Çiğerşin Mahallesi'nde hamam, Bayburt şingah Mahallesi'nde hamam, boyahane, Pulur köyünde iki değirmen ve Erzincan'da Aşçılar Çarşısı'nda aşçı dükkân vardı¹⁸⁶.

Vakfın personel istihdamında vâkıfın neslinden en büyük, en salih ve en reşit olması temel şart olarak yer alıyordu. Çalışanlara günlük ücretin öden-diği vakıfta üç temel alanda hizmet veriliyordu. Yönetim hizmetleri alanında mütevellî, nazır, kâtip; ibadethane ve eğitim hizmetleri alanında imam, hatip, muallim, kayyım, müezzin, reis, hafızlar, hoşhan, duacı; imarethane ve genel hizmetler alanında imaret şeyhi, aşçı, nakip, ferraş, ekmekçi, kilerci, ambarcı, buğday dövücü, tamirci, arabacı, oduncu, bulaşıkçı, muhafız çalışıyordu. Ferruşşad Bey'in kurumlarında 33 kadro bulunuyordu¹⁸⁷.

Ferruşşad Bey Camii, 1517 yılında Ferruşşad Bey tarafından yaptırıldı¹⁸⁸. Caminin vakfiye şartlarına göre 18. yüzyılda hizmet verdiği, imam, hatip, müezzin, kayyım, reis, cüzhan, duacı ve ferraşın görev yaptıđı¹⁸⁹ görölmektedir. Camide beş vakit, cuma ve bayram namazlarının kılındığı, hayırseverin ve İslam büyüklerinin ardından hayır dua edildiği anlaşılmaktadır.

¹⁸⁵ Miroğlu, "Akkoyunlu Beylerinden Ferruşşad Bey'in Vakfiyesi", s. 194.

¹⁸⁶ BOA, MAD.d. No: 1145, s. 3; Miroğlu, "Akkoyunlu Beylerinden Ferruşşad Bey'in Vakfiyesi", s. 194.

¹⁸⁷ Miroğlu, "Akkoyunlu Beylerinden Ferruşşad Bey'in Vakfiyesi", s. 183-204.

¹⁸⁸ Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri I*; Gündoğdu, "Bayburt Yöresinde Bir Külliye, Bir Kitabe ve Bir Vakfiye", s. 119-136; Osman (Bayburtlu), *Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihan*.

¹⁸⁹ VGMA, HD. No: 537, s. 49; 538, s. 136; 539, s. 169; 1074, s. 87, 89; 1076, s. 93.

Hayırsever Ferruşşad Bey, yetim çocukların eğitim görmesi için sıbyan mektebi yaptırdı. Camii'nin kuzeyine inşa edilen bu mektebe daha sonradan medrese de ilave edilmiştir¹⁹⁰. Medrese eğitiminin 1780'li yıllarda başladığı belirtilmiştir¹⁹¹ olsa da arşiv kayıtlarında daha erken dönemde başladığı görülmektedir¹⁹². Pulur'da hem daru't-talimin hem de medresenin aynı anda hizmet verdiği tespit edilmektedir¹⁹³.

Ferruşşad Bey'in Cami ile bağlantılı olarak yaptırdığı bir diğer hayırseverlik imarethanedir. İmarethanede Erzincan-Bayburt yolu üzerinden köye misafir olarak gelenlerle köydeki yetim çocuklara yemek verilmekteydi. Bunun için imarethanenin altı odası, mutfağı, fırını, ambarı, mahzeni ve ahırını bulunuyordu¹⁹⁴. Ayrıca hizmetlerin aksamaması için imaret şeyhi, nakip, aşçı, buğday dövücü, ekmeççi, kilerci, temizlikçi, bulaşıkçı, ambarcı, tamirci, arabacı, oduncu kadroları oluşturdu. Böylece imarethanede ekmeç yapıldı; fasulye, nohut, et türü yemekler pişirildi¹⁹⁵.

Sankot (Bayırtepe) Köyü Camii

Sankot köyünün ismi Osmanlı arşiv kayıtlarında farklı şekilde yazılmasına bağlı olarak alanyazında Sankut¹⁹⁶ ve Samkod¹⁹⁷ gibi isimlerle almaktadır. Köyün ismi vakıf kayıtlarında ise Zenfot olarak geçmektedir¹⁹⁸.

Sankot köyü kalabalık bir köy olmayıp 16. yüzyılın başında köyde hane sayısı 7 idi¹⁹⁹. 1591 yılında ise köydeki yetişkin erkek sayısı 24'tü. Bu köyde ilk zamanlarda köy sakinleri tarafından yaptırılan bir zaviye ve bir mescit vardı²⁰⁰. Köyün nüfusu on yedinci yüzyılın sonunda 3 haneye kadar düřtü²⁰¹. Ancak köyde bu kadar az hane olmasına rağmen bir caminin inşa edildi. 1807 yılına kadar yapımı süren bu camiye imam ve hatip atandı. Camide

¹⁹⁰ Miroğlu, "Akkoyunlu Beylerinden Ferruşşad Bey'in Vakfiyesi", s. 183-204; Osman (Bayburtlu), *Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihan*.

¹⁹¹ Gündoğdu, "Bayburt Yöresinde Bir Külliye, Bir Kitabe ve Bir Vakfiye", s. 126.

¹⁹² BOA, AE.SMHD.I.,151/11235; C.EV., 267/13601.

¹⁹³ VGMA, HD, No: 537, s. 49; EV.MKT, 541/202.

¹⁹⁴ Miroğlu, "Akkoyunlu Beylerinden Ferruşşad Bey'in Vakfiyesi", s. 183-204; Osman (Bayburtlu), *Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihan*.

¹⁹⁵ VGMA, EV.MKT, 541/202; EV.MH., 1443/82.

¹⁹⁶ Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, s. 63.

¹⁹⁷ BOA, TT.d. No: 60, s. 168; No: 966, s. 119; İnbaşı, "Bayburt Sancağı (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)", s. 114.

¹⁹⁸ VGMA, HD, No: 539, s. 170.

¹⁹⁹ BOA, TT.d. No: 60, s. 168.

²⁰⁰ BOA, TK.GM.d. No: 32, s. 20a-b.

²⁰¹ BOA, MAD.d. No: 5152, s. 271.

görev yapan imam ve hatibin gönüllülük esasıyla karşılığını Allah'tan bekleyerek hizmet verdi²⁰². Buna göre Sankot Köyü Camiinin yalnızca hayırseverlerin el birliğıyle yapılmadığı aynı zamanda da gönüllülük esasıyla hizmet verdiğı tespit edilmektedir.

Sinür/Sinor/Sünür (Çayırıyolu)Köyü Hacı Bey (Kutlu Bey) Camii

Sünür köyü, Akkoyunlular zamanında kuruldu ve imar edildi. Akkoyunlu beylerinin yaşadığı köyde cami ve zaviye bulunmaktaydı. Hacı Bey Camii'ni Akkoyunluların kurucu beyi olan Tur Ali Bey'in oğlu Fahreddin Kutlu Bey yaptırdı²⁰³. Son derece dindar ve İslam esaslarına gönülden bağlı olan Kutlu Bey'in Hacca gidip gelmesinden sonra cami yaptırdığı ve bu Hacı Bey Camii'ne vakıflar ihdas ettiğı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'ne Sünür köyü bağlandığı sırada köyde bulunan cami ve zaviyenin çalışma prosedürleri Akkoyunlu dönemindeki şekliyle korundu ve tahrir kayıtlarına işlendi. Buna göre Kutlu Bey, camiine imam, hatip, sermahfil, müezzin, hafız, cabi, muallim, ferraş, küttap, müteveli, cüzhan ve türbehan görevlendirdi. Ayrıca caminin hizmetlerin karşılanması ve diğer giderleri için gelir kaynağı olarak Sünür köyü ile birlikte Erzincan'a tabi Akdağ köyü ½ malikânesi, Büyük Köşünker köyünde 5 kilelik bir bağ, Vasgird köyünde 15 kilelik bir zemin vakıf olarak tahsis etti²⁰⁴.

Osmanlı-İran savaşları sürecinde Hacı Bey'in eserleri de zarar gördü. İran Şahı Tahmasp ve ordusu 1548'de Erzurum, Bayburt, Tercan ve Erzincan'a hücum edip etrafı yağmaladıkları sırada Kutluğ Bey'in camii ve türbesi de tahrip edildi²⁰⁵. Bu hasarın onarılması için Müteveli Hüseyin ile Mevlana Hüsameddin harekete geçtiler ve hayırsever Melik Nasreddin'in vakfettiğı gelirlerle 1550 yılında Hacı Bey Camii'ni onarımını gerçekleřtirdiler²⁰⁶. Onarım sonrası cami yeniden hizmet vermeye devam etti.

18. yüzyılda Hacı Bey Camii'nde imamlık ve hatiplik yanı sıra müezzinlik ve ferraşlık hizmetlerinin yürütüldüğü görülmektedir²⁰⁷. Ayrıca caminin

²⁰² VGMA, HD, No: 539, s. 170.

²⁰³ Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri I*, s. 254-59; Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, s. 63-64; Özger, "Akkoyunlu Kutlu Bey Vakfının XIX. Yüzyıldaki Durumu", s. 228-29.

²⁰⁴ BOA, TT.d. No: 199, s. 99.

²⁰⁵ Peçevi, *Tarih-i Peçevî*, Cilt 1, s. 275.

²⁰⁶ Gülyüz (Akagün) Uslu, *Gümüşhane ve Çevresinin Tarihi-Sanat Eserleri*, İstanbul: Yelken Matbaası, 1980, s. 18; Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri I*, s. 258; Süleyman Çiğdem, "Bayburt Köyleri Camii Kitabeleri", *Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 43, (2017), s. 350.

²⁰⁷ VGMA, HD, 1079, s. 116; 1080, s. 112; 1097, s. 85; 1098, s. 281, 282, 284; 1133, s. 118; 1144, s. 161.

yanında hayır için kurulmuş alanlarında çalışan ambardar ve zaviyedar, mütevellî ve vekil-i harç, cabi, su yolcu ve meremmeti²⁰⁸ ile türbedar bulunmaktaydı²⁰⁹. Hacı Bey'in başta Hz. Peygamber başta olmak üzere, kendisi ve diğer Müslümanlar'ın ruhuna Kur'an okuyacak²¹⁰ cüzhan ve duagû kadrosu oluşturduğu anlaşılmaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Osmanlı, İslam medeniyeti ekseninde kurulmuş bir devletti. Bu medeniyet sadece toplumda yaşayan bireylerin değil aynı zamanda devletin de işleyişiyle ilgili bağlayıcı hükümleri barındırmaktaydı. Osmanlı, Bayburt topraklarını kendi ülkesine kattığı zaman bu sorumluluk kapsamında, Bayburt'ta Allah rızası gözetilerek, kamu yararına yapılmış eserleri ve vakıfları korudu. Kendisine kalan mirası hayırseverlerin belirlediği esaslar doğrultusunda kayıt altına aldı. Ayrıca devletin yetkili organları aracılığıyla bunların işleyişlerini de kontrol altında tuttu.

Bayburt, 11. yüzyıla kadar Bizans sınırları içinde yer aldı. Bayburt'un Selçuklular tarafından alınması ve Müslüman yurdu olmasıyla birlikte şehrin dokusu ve inanç coğrafyasında değişiklikler yaşanmaya başlandı. Müslüman nüfusun şehirdeki artışı beraberinde kurumsal ihtiyaçları da doğurdu. Özellikle toplu ibadetlerin gerçekleştirildiği cami, aynı zamanda İslam şehri kimliğinin de yansıması bakımından ayrı bir öneme haizdi.

Bu ihtiyacın karşılamasında kendini sorumlu hisseden öncelikle hayırsever devlet adamları ve kanaat önderleri oldular. Bu kimseler yaptırdıkları cami ile Bayburt'u mamur etme hem de Rabbinin rızasını kazanarak ahiretini mamur imkânına kavuşacaktı. Ayrıca şehrinde Müslüman izlerine kavuşmuş olacaktı.

Selçuklu döneminde başlayan cami yaptırma Osmanlı döneminde de devam etti. Bayburt'ta ilk yaptırılan camiler arasında kaza merkezindeki Cami-i Kebir, şeyh Veys camileri ile Sünür köyünde ise Hacı Bey Camii bulunuyordu. Bu camilerden şeyh Veys'in hangi döneme ait olduğu belirsiz iken Cami-i Kebir, Selçuklu; Hacı Bey Camii ise Akkoyunlu kültür mirası olarak Osmanlı'ya intikal etti.

²⁰⁸ VGMA, HD, 1077 s. 115; 1079 s. 116, 121; 1098, s. 282; 1077, s. 115; 1140, s. 190; 1144, s. 161; 1133, s. 118.

²⁰⁹ VGMA, HD, 1079, s. 116, 117; 1058, s. 164.

²¹⁰ VGMA, HD, 1098: 279, 282; BOA, Ev.d. No: 38983, s. 51.

Araştırma kapsamında Bayburt'ta 18. yüzyılda yirmi dokuz caminin bulunduğu tespit edildi. Bu camilerden on tanesi kaza merkezinde iken on dokuz tanesi köylerde hizmet vermekteydi. Camilerin yerleşim yerlerine göre yüzdelik dağılımları incelendiğinde camilerin % 66'sının köylerde, % 34'ünün kaza merkezinde bulunduğu görüldü. Bu camilerden kaza merkezindeki 5 caminin, köylerde ise 13 caminin yani kaza genelinde 18 caminin 18. yüzyılda inşa edildiği tespit edildi.

Camilerin banilerinin dağılımları incelendiğinde 5'i köyde, 4'ü merkezde olmak üzere 9 caminin devlet adamları; 2'si merkezde, 1'i köyde olmak üzere 3 caminin şeyh, molla ve efendi unvanları taşıyan kanaat önderleri; 3'ü merkezde 8'i köyde olmak üzere 11 caminin yerel imkânlarla ve iş birliğiyle; 1 merkezde 5'i köyde olmak üzere 6 caminin hacı ve ağa unvanlı kimseler tarafından yaptırıldığı tespit edildi. Bu durum camilerin tamamının dünyevi herhangi bir çıkar beklentisi olmadan hayırseverler tarafından yaptırıldığını ortaya koymaktadır.

Bayburt'ta camilerden daha küçük ve vakit namazlarının eda edildiği ibadethane konumunda mescitler zaman içinde çeşitli gerekçelerle hayırseverler tarafından ya onarıma tabi tutularak camiye dönüştürüldüğü ya da bu mescitlerin yıkılarak yerlerine cami yaptırıldığı da tespit edildi. Bu kapsamda Bayburt'ta 13 mescidin 7'sinin kaza merkezinde, 6'sının ise köylerde mescitten camiye dönüştürüldüğü veya yıktırılıp yerine yaptırıldığı görüldü. Bayburt halkının cami yaptırmayı çok önemsemediği anlaşılmaktadır. Ancak Osmanlı yasalarına göre cami yaptırılması izne tabi olması her istenilen yere cami yaptırılmasına izin vermediğini ortaya koymaktadır.

Müslüman toplumlarında olduğu gibi Bayburt halkı da cami yaptırmaya, yaşatmaya ve hizmetlerinin sürdürülmesinde vakıflardan yararlandığı ve kayıt altına aldıkları görüldü. Ayrıca Bayburt'taki hayırseverlik sadece camilerin yapımı ile sınırlı değildi. Cami hizmetlerinin yürütülmesi için ekonomik kaynak sağlama yanında karşılıksız gönüllü olarak hizmet verme şeklinde de kendini göstermekteydi.

Hizmet verme, aynı ücretli emek piyasasında olduğu gibi kurullarla yürütülmektedir. Ancak burada gönüllü olarak hizmet vermeyi ücretli emek piyasasından ayıran tarafı gönüllülerin herhangi bir ücret taleplerinin olmamasıdır. Bu bağlamda Çıtanos ve Hayık (-ı Ulyâ) köylerindeki camilerde görev yapan imamlar ve hatiplerin icra ettikleri hizmetlere karşılık herhangi bir ücret talep etmediklerini ortaya koyan örneklerdi.

Bayburt'ta hayırseverlik kapsamında yaptırılan camiler içinde kadınların tek başlarına bir cami yaptırdıklarına rastlanmadı. Her ne kadar kadınlar tarafından cami yaptırıldığı tespit edilemese de Bayburt merkez ya da köylerinde hayırseverlerin katkılarıyla yaptırılan camilerde kadınların katkısının olduğu düşünölmektedir. Kadınların kendi imkânlarıyla cami yaptırılmamalarının gerekçesi olarak daha az varlıklı olmaları veya geleneksel yaşam ve üretim biçimlerinde daha az söz sahibi olmalarıyla açıklanabilir.

Bayburt'ta hayırseverlerin inşa ettikleri camilerden çoğunluğunun tek cami formuyla inşa edildiği tespit edildi. Ancak Muğisiddin Tuğrulşah, Hoca Yakut, Ferruşşad Bey, Hacı Bey ve İbrahim Paşa gibi ekonomik gelirleri yüksek olan ve devlet adamı hayırseverlerin cami yanında zaviye, medrese, sibyan mektebi, imarethane, hamam ve çeşme gibi toplumun farklı ihtiyaçlarına cevap verecek eserler de yaptırdıkları göröldü. Böylece hayırseverler mescit ve camilerle bölgenin ibadethane ihtiyacının giderirken zaviyelerle ve imarethanelerle muhtaçların, yoksulların ve yolcuların yeme, içme ve barınma sorunlarına çözüm sundukları da hayırseverliğin başka bir boyutu olarak ortaya çıktı. Sibyan mektepleri ve medreselerle çocukların ve Bayburt'un eğitim seviyesine katkı sundukları göröldü.

Bayburt'ta hayırseverlerin cami yapımlarında öncelikli olarak daha çok aile üyelerinin, komşularının ya da hemşerilerinin yaşadığı, kendileriyle aynı kültürü, dili ve inancı paylaşanların oldukları yere yaptırmayı tercih ettikleri göröldü.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin İslam medeniyeti ekseninde yaşamış olan devletlerin bıraktığı kültür miraslarına sahip çıktığını, resmi olarak kayıt altına aldığı, koruduğu, denetlediği ve devamlılığı için gerekli tedbirleri aldığı gözlemlenmektedir. Ayrıca Bayburt'ta yapılan camiler, İslam inancı ekseninde Müslümanların bireysel ya da toplu olarak inançlarının hayırseverlik kapsamında camilere yansıdığını, Allah rızasını kazanmak için karşılıksız iyilik yapma ve sorumluluklarını yerine getirme arzusundan kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Bayburt'ta 18. yüzyıl içinde hayırseverlik bağlamında topluma kazandırılmış zaviyeler üzerine araştırma yapılması anılan yüzyılda Osmanlı toplumunun misafirperverliğinin ortaya konulmasında farklı bir bakış açısı kazandıracaktır.

KAYNAKÇA

1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Ali Emiri Sultan Mahmud I (AE.SMHD.I.),151/11235.
Bâb-ı Defteri, Mevkufat Kalemî Defteri (D. MKFd.) No: 27448.
Cevdet Belediye (C.BLD.), 117/5834.
Cevdet Evkaf (C.EV.), 267/13601.
Cevdet Maarif (C.MF.) 68/3369; 68/3369.
Evkaf Defterleri (Ev.d.) No: 10486, 12112, 13812, 14248, 17773, 38983.
Evkaf Mektubi Kalemî (EV.MKT), 541/202; EV.MH., 1443/82.
Evkaf Vakfiyeler (Ev.Vkf.), 13/49.
İbnulemin Ensab (İE.ENB) 6/619.
İrade-i Dahiliye (İ.Dh.), 7/306.
İrade-i Evkaf (İE. EV),1294
Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.) No: 1145, 5152; 6422.
Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (TK.GM.d.) No: 32.
Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.) No: 60, 199, 387, 966.
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS.MA.e.), 443/24.
2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)
EV. MHM 1580/30.
EV.MH. 644/124.
EV.MKT, 9/83.
Hurufat Defteri (HD) : 537, 538, 539, 1074, 1076, 1077, 1079, 1080, 1082, 1097,1098, 1133, 1137, 1140, 1144, 1158.
- 3 Araştırma ve İnceleme Eserler
Ahmet Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, Ankara: Hürriyet Yay., 1973.
(Akagün) Uslu, Gülyüz, Gümüşhane ve Çevresinin Tarihi-Sanat Eserleri, İstanbul: Yelken Matbaası, 1980.
Akgül, Mehmet, "Yaşlılık ve Dindarlık Dindarlık, Hayattan Zevk Alma ve Mutluluk İlişkisi-Konya Huzurevi Örneği", *Dini Araştırmalar*, Cilt 7, Sayı 19, (2004), s. 19-56.
Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997.
Arslan, Celil, Methiye Gül Çötelioğ, "Anadolu - Türk Şehri Tarihinde Bayburt Kenti ve Anıtsal (Kamusal) Yapı Mirası", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 6, (2015), s. 185-219.
Beygu, Abdurrahim Şeref, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri I*, İstanbul: Bozkurt Yayınevi, 1936.
Bozkurt, Nebi, bakınız. Önkal, Ahmet.
Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (çev. Erol Üyepazarcı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2008.
Çakmak, Mehmet Ali, "Akkoyunlu Karakoyunlu Mücadeleleri", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 25, Sayı 3, (2005), s. 75-105.
Çiğdem, Süleyman, "Bayburt Köyleri Camii Kitabeleri", *Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 43, (2017), s. 347-57.
Değirmençay, Veyis, "Menâkıbu'l-Ârifinde Erzurum", *Doğru Esintileri*, Sayı 6, (2017), s. 215-33.
Ergin, Muharrem, (çev.), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2009.
Evliya Çelebi, Mehmet Zilli ibn Derviş, *Seyahatnâme*, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1314.
Farabi, *el-Medinetül Fâzıla*, (çev. Nafiz Danışman), Ankara: MEB Yayınları, 2001.
Galip, İsmail, *Takvim-i Meskukat-ı Selçukiyye*, Dersaadet [İstanbul]: Mihran Matbaası, 1309.

- Göde, Kemal, "Eratnalılar Hakimiyetinde Bayburt", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (Bayburt, 23-25 Mayıs 1988)*, Ankara: Bayburt'a Hizmet Vakfı Yayınları, 1994, ss. 347-352.
- Gökbilgin, Tayyip, "XVI. Asır Başlarındaki Osmanlı Devleti Hizmetindeki Akkoyunlu Ümerâsı", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı IX, (1951), s. 35-46.
- Gündoğdu, Hamza, "Bayburt Yöresinde Bir Külliye, Bir Kitabe ve Bir Vakfiye", *Tarih Dergisi*, Sayı 37, (2002), s. 119-136.
- Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1862.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, (ed. Donald Quataert, Halil İnalcık, çev. Halil Berktaş), İstanbul: Eren Yayıncılık, 1997.
- İnbaşı, Mehmet, "Bayburt Sancağı (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/Journal Of Graduate School Of Social Sciences*, Cilt 10, Sayı 2, (2007), s. 88-117.
- Karakoyunlu, Sadri, *Bayburt Tarihi*, Ankara: Kültür Ofset, 1990.
- Kılıç, Remzi, "Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 14, (2003), s. 95-118.
- , Kılıç, Ümit, *Tapu-Tahrir Defterlerine Göre Erzurum Vakıfları*, Erzurum: Mim Yayınları, 2019.
- Kılıç, Ümit, Abdulkadir Gül, "Osmanlı Devri Erzurum Vakıflarına Genel Bir Bakış", *History Studies*, Cilt 3, Sayı 1, (2011), s. 165-82.
- Konukçu, Enver, *Otlukbeli Meydan Savaşı*, Ankara: Erzurum Belediye Başkanlığı Yay., 1998.
- , *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1992.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul: Ercan Matbaası, 1960.
- Köç, Ahmet, "Sultan, Waqf and Charity", *Arşiv Dünyası*, Sayı 14-15, (2013), s. 55-63.
- Köprülü, Fuad, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 1, (1938), s. 1-6.
- Kur'an-ı Kerim Meali, <https://kuran.diyadin.gov.tr/mushaf> Erişim Tarihi: 12 Ekim 2020.
- Kutlu, Sönmez, *Türkler ve İslâm Tasavvuru*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Markopolo, *Markopolo Seyehatnamesi*, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.
- Mehmed Nusret, *Tarihçe-i Erzurum*, İstanbul: Ali Şükrü Matbaası, 1338.
- Miroğlu, İsmet, "Akkoyunlu Beylerinden Ferruhşad Bey'in Vakfiyesi", *Belgeler*, Cilt XV, Sayı 19, (1993), s. 183-204.
- , "Bayburt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1992, Cilt 5, ss. 225-28.
- , "Tevarih-i Cedid-i Mirat-ı Cihan Adlı Eserin Müellifine Dair", *Tarih Dergisi*, Sayı 30, (1976), s. 49-54.
- , *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul: Üçler Matbaası, 1975.
- Osman (Bayburtlu), *Tevarih-i Cedid-i Mirat-ı Cihan*, (thk. Nihal Atsız), İstanbul: Küçükaydın Matbaası, 1961.
- Özcan, Abdülkadir, "İbrahim Paşa, Kara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2000, Cilt 21, ss. 329-30.
- Özdemir, Gazi, "Bayburt Kalesi ve XVIII. Yüzyıldaki İnsan Kaynakları Yönetimi", *İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılında Bayburt*, Erzurum: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 39-82.
- , "Bayburt Şehri Kültürel Turizm Alanlarından Osmanlı Dönemi Ferruhşad Bey Tesisi", *Dokap Bölgesi Uluslararası Turizm Sempozyumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi*, 23.10.2017.

- , “Bayburt Ulu Camii (Cami-i Kebir)’nin 18. Yüzyılda İnsan Kaynakları Yönetimi”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırma Makaleleri-1*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2019, s. 679-702.
- , “Bir Tescil İki Şahsiyet (Bey Böyrek ve Abdulvehhab Gazi)”, *Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu*, Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2019, ss. 329-46.
- Özger, Yunus, “Akkoyunlu Dönemi Eseri Olarak Bilinen Bir Osmanlı Camii (Bayburt Hınzerverek Çatal Çeşme Köyü)”, *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 21, (2007), s. 69-80.
- , “Akkoyunlu Kutlu Bey Vakfının XIX. Yüzyıldaki Durumu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 14, Sayı 33, (2007), s. 227-41.
- , “Sadrazam Kara İbrahim Paşa Vakıfları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 23, Sayı 2, (2008), s. 109-50.
- , *XIX. Yüzyılda Bayburt: (Sosyo-Ekonomik İdari ve Demografik Yapı)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- , “Yerli ve Yabancı Seyyahların Bayburt İzlenimleri”, *ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt II, Sayı 4, (2017), s. 41-57.
- Özşafar, Mehmet Emin, Vd., (ed.), *Hadislerle İslâm*, 5. bs., İzmir: T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019.
- Önkal, Ahmet, Nebi Bozkurt, “Cami”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1993, Cilt 7, ss. 45-56.
- Parmaksızoğlu, İsmet, “İbrahim Paşa, Kara”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Mili Eğitim Basımevi, 1966, Cilt 5-2, ss. 906-8.
- Parry, Vernon John, “The Encyclopaedia of Islam”, *Bayburd*, Leiden: EJ Brill, 1986, Cilt 1.
- Peçevi, İbrahim, *Tarih-i Peçevi*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1866.
- Platon, *Devlet*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Singer, Amy, *Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik & İyilik Yap Denize At*, (çev. Ali Özdamar), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Sümer, Faruk, “Akkoyunlular”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: T.D.V. Yayınevi, 1989, Cilt 2, ss. 270-74.
- Taşçı, Aydın, *Bayburt’ta Türk-İslam Devri Dini Mimari*, (Yüksek Lisans Tezi Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Tekindağ, Şehabeddin, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, *Tarih Dergisi/Turkish Journal of History*, Cilt 17, Sayı 22, (1967), s. 49-78.
- Toksoy, Ahmet, “Akkoyunlular ve Erzincan (Uzun Hasan Devrine Kadar)”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı 35, (2014), s. 241-62.
- Turan, Osman, “Bayburd”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979, Cilt 2., s. 366.
- , *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: T.T.K. Basımevi, 1969.
- , “Eretna”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB Basımevi, 1977, Cilt 4, ss. 309-11.
- Ülken, Hilmi Ziya, “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 9, (1971), s. 13-37.
- Ünal, Rahmi Hüseyin, “Bayburt Ulu Camii’nin Tanıtımı ve Mimari Özellikleri”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu*, (Bayburt, 23-25 Mayıs 1988, Bildiriler), Ankara, 1994, ss. 408-414.

- Yediyıldız, Bahaeddin, "Müessesesi - Toplum Münâbetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 15, (1982), s. 22-54.
- , "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrât Sistemi", *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, Cilt 5, ss. 17-33.
- , "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 14, (1982), s. 1-27.
- Yinanç, Mükrimin Halil, "Akkoyunlular", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978ss. 251-70.
- Yörük, Doğan, "H.1259/ M.1843 Tarihli Cizye Defterlerine Göre Kayseri'de Rum ve Ermeniler", *Turkish Studies*, Cilt 8, Sayı 11, (2013), s. 439-66.